

Harald Gustafsson

Statsbildning och territoriell integration Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi

1. Om staten

Det torde väl inte ha kunnat undgå någon att staten är aktuell igen. Efter att ha tillbringat några decennier i skuggan av det alltomfattande samhället tycks den politiska dimensionen nu vara på väg att lyftas upp till en position jämställd med ekonomin/'det sociala'; åtminstone uttalas sådana ambitioner av vissa forskare.

Lawrence Stone menade i sin kända artikel om berättandets återkomst 1979 att historikerna höll på att dela upp sig i fyra grupper: de kvantifierande cliometrikerna, de strukturinriktade socialhistorikerna, de berättande mentalitetshistorikerna och de politiska historikerna av traditionell typ.¹

Stone har delvis blivit sannspådd; olika arter av vad som med större eller mindre rätt ibland föses ihop som mentalitetshistoria har onekligen varit framträdande under det senaste decenniet. Några cliometriker överlever väl här och där medan socialhistorien i bred mening varit stark. Däremot har utvecklingen inom politisk historia blivit något annorlunda. Åtminstone i Sverige har den 'traditionella' politiska historien nästan försvunnit; i stället har politisk historia lånat drag av både struktur- och mentalitetstrenderna.

Inom denna inriktning har det inte gällt att i narrativ form berätta om ett politiskt händelseförlopp, utan att frilägga strukturer, finna ramar för politiskt handlande. Vilka kanaler stod till östgötaböndernas förfogande om de ville påverka beslutsfattandet i Stockholm, hur utnyttjade de dem och hur lyckades de; vilka informationer om Island släppte de isländska ämbetsmännen igenom till Köpenhamn, hur påverkade detta den centrala beslutsprocessen, hur filtrerades de centrala besluten på väg tillbaka — för att ta några exempel från den nordiska 1700-talsforskningen i projektet "Centralmakt och lokalsamhälle".² Där gällde det inte heller den traditionella politiska historiens arenor — parlament, kabinett, kollegier — utan dessa i interaktion med fora och intressen ute i lokalsamhällena.

Detta intresse för politiska strukturer och processer i ett brett samhällsperspektiv återfinns på flera håll i aktuell svensk forskning, inte minst om det förindustriella samhället. Eva Österbergs forskningar kring interaktionen mellan bondemenigheter och centralmakt i det "tidigmoderna" Sverige hör hit, liksom

Torkel Janssons diskussion om nya samhällsorganisatoriska former under det "sprängfyllda tomrummet" mellan det gamla samhället och industrikapitalismen eller mina egna forskningar om den lokala självstyrelsens politiska kultur.³ Dessa tendenser i svensk forskning är värda att utveckla, inte minst i ljuset av den internationella debatten kring den äldre staten.

I det följande ska jag diskutera några drag i denna debatt, framför allt Anthony Giddens' och Charles Tillys bidrag. Denna diskussion leder fram till en skiss för en forskningsansats kring statsbildning och territoriell integration i Norden, ett fält som jag hoppas kunna arbeta på de närmaste åren. Som en tredje avdelning följer sedan en undersökning av vissa aspekter på den territoriella integrationen i 1500-talets Sverige, där resultaten relateras till de teoretiska resonemangen i artikelns första del.

Det bör understrykas att artikeln består av tre olikartade delar. I diskussionen om den internationella debatten behandlas statsbildning i bredare mening, medan jag i skissen för framtida forskning endast väljer ut en central aspekt: den territoriella integrationen. Den tredje, empiriska delen utgör inte ett försök att tillämpa detta forskningsprogram i sin helhet, snarare en provundersökning där ett mer begränsat perspektiv anläggs, i syfte att ge ett exempel på hur problemställningen kan operationaliseras och användas i konfrontation med svenskt källmaterial.⁴

Statsautonomister och reduktionister

Det förefaller sålunda idag finnas förutsättningar för en större medvetenhet om hur viktiga samhällsorganisatoriska former kan vara.⁵ En som starkt har understrukit deras betydelse är Theda Skocpol. I en ofta citerad artikel från 1985 pläderar hon för att "ta in staten igen", som den slagkraftiga formuleringen lyder.⁶ Visserligen konstaterar hon att intresset för staten, inte minst bland marxister, har ökat, men hon menar att de fortfarande inte vill tillerkänna den en "sann autonomi" visavi (det övriga) samhället.

Från många håll har kritiken mot tidigare forskning skjutit in sig på denna bristande "autonomi". John A Hall beskyller t ex liberalismen och marxismen för att båda ha en i grunden statsfientlig inställning, ett hopp om att staten ska "vittra bort".⁷ Detta har lett till att man i forskningen i båda dessa traditioner haft en "reduktionistisk" syn på staten som blott uttryck för andra, 'verkligare' intressen i samhället. Inte minst har detta enligt Hall gjort sig märkbart i Europa under efterkrigstiden, när européerna har vältrat ifrån sig sin försvarsbörda på USA och därmed kunna glömma bort statens traditionella huvuduppgift.

Det är inte små pretentioner hos en del av dessa statsivrare. I en ännu större rallarsving sveper Michael Mann med också funktionalismen bland de teorier som har missförstått statens autonoma natur och låtit den sjunka i det samhälleliga träsket; ja, t o m Weber och Hintze var egentligen reduktionister som lät staten reduceras till organiserat våld (mer om dem nedan).⁸

Man kan fråga sig vad som blir kvar när uppgörelsen med 'reduktionism' löpt linan ut. Det är lätt att kritisera 'autonomisterna' genom att påvisa empiriska resultat som talar mot statens autonomi, som t ex Bo Stråth har gjort med Skocpols svenska exempel.⁹

Även teoretiskt kan man vara tveksam. Om man uppfattar *samhället* som det övergripande begreppet för mänsklig verksamhet blir det underligt att föreställa sig att en aspekt av denna, staten, ska kunna lyftas ut och ställas vid sidan av resten av samhället. Hos en del debattörer ska det tydligt t o m ställas över allt annat. Att tro att det finns en politisk dimension som inte restlöst kan återföras på t ex den materiella produktionens organisation borde inte behöva innebära att man måste tro att den svävar fritt över den samhälleliga totaliteten.

Skocpol är emellertid mer nyanserad än t ex Hall. Hon betonar att det är för tidigt att teckna en ny teori om staten: vi behöver mer empirisk forskning.¹⁰ Som grund för denna föreslår hon två analysmodeller. För det första staten som aktör, och här är syftet att se vilka möjligheter till autonomi stater har haft, vilka förutsättningar och resurser som har funnits för olika grad av autonomi. För det andra staten som ram för politiskt handlande.

Att studera stater som aktörer låter kanske inte så nydanande, men den andra infallsvinkeln är oftare förbisedd; det gäller att se på "the ways in which the structures and activities of states unintentionally influence the formation of groups and the political capacities, ideas, and demands of various sectors of society".¹¹ Det är inte så att klasser skapar stater, det är faktiskt ibland tvärtom så, enligt Skocpol, att stater skapar klasser. Politisk mobilisering påverkas mycket av de institutionella möjligheter som det existerande politiska systemet ger.

Det finns alltså goda argument i den teoretiska debatten för att intressera sig för en politisk aspekt på samhälleligt liv, inte minst om man håller på med nordisk äldre historia. Just den tidigmoderna staten är nämligen central i flera teoretiska ansatser.

Tilly, Giddens och andra om statsbildning

Det finns många teorier kring de moderna staternas framväxt under tidig ny tid. Jag ska här inte försöka göra någon rättvisande rundmålning av debattläget. I stället ska jag koncentrera mig på två nyare verk, av Anthony Giddens och Charles Tilly, och i någon mån beröra andra infallsvinklar utifrån en diskussion av dem.

Den flitige sociologen Anthony Giddens har inte heller lämnat detta område obearbetat. I sin *The Nation-State and Violence* tillmäter han nationalstatens framväxt en avgörande betydelse för hela det moderna samhället.¹² Liksom Skocpol och många andra som stöder sig på Weber menar han att den politiska dimensionen är en av grundelementen i samhället och inte kan reduceras till

någon annan. Kapitalism, industrialism och *nationalstater* har avgörande format vår moderna värld.

Samtidigt hävdar Giddens, i polemik både mot historiematerialister och andra, en vad han kallar diskontinuitetssyn på historien.¹³ Den moderna världen har inte växt fram som det logiska resultatet av en lång utveckling, utan i och med kapitalismens, särskilt industrikapitalismens ankomst har något kvalitativt nytt inträtt med en förändringstakt av aldrig tidigare skådade mått.

Giddens är sparsam med tidsangivelser, men det förefaller som om han generöst sträcker ut detta avgörande brott ett par tre hundra år bakåt i historien.¹⁴ Då är vi uppenbarligen också inne på vad han kallar den *absolutistiska* staten, som är ett direkt försteg till den moderna (även om Giddens också betonar diskontinuiteten fram till den moderna staten). Här fanns, menar han, ett direkt styre över avgränsade territorier och en abstrakt idé om staten skild från härskarens person.

Att absolutismen haft denna roll i en modernisering är en gammal idé, på senare år aktualiserad t ex av Perry Anderson och Immanuel Wallerstein.¹⁵ De har olika syn på absolutismens klassbas,¹⁶ men betonar båda betydelsen av den statliga maktkoncentrationen. Samtidigt står det klart att absolutismen som ideologi snarare uttryckte härskarnas stolta mål än en politisk verklighet.¹⁷ Wallerstein föreslår i stället termen "statism": ett krav på ökad makt hos en central statsapparat, inte nödvändigtvis knuten till en enväldshärskare.¹⁸

För att återvända till Giddens vill han sålunda lägga stor vikt vid den politiska utveckling i Europa under tidig ny tid för att förstå det moderna samhällets utveckling. Det är av speciellt intresse att en samhällsvetare som arbetar med att förstå det moderna samhällets struktur gör en sådan värdering. Men som t ex kommer till synes i debatten om absolutismen är han förvisso inte ensam om den; tvärtom ingår han i en lång tradition som har framhävt och studerat statsmaktens framväxt och konsolidering under denna epok.

Statebuilding, *state formation* eller *state making* är populära ord för att beskriva denna process; en lämplig svensk term är *statsbildning*. Något av en bibel när det gäller den nyare forskningen kring detta är en antologi som kom 1975, redigerad av Charles Tilly.¹⁹ I den finns en rad uppsatser kring sådana områden där man ofta sökt efter uttryck för den moderna statens framväxt, som byråkratisering, krigens och militärens roll, uppborädsfunktionen etc, samt en intressant sammanfattande inledning av Tilly.

Tilly har nyligen återkommit till ämnet. I sin (i skrivande stund) senaste bok tar han delvis avstånd från sina ståndpunkter från 1975 och gör en elegant skiss över den europeiska statsutvecklingen från 900-tal till 1900-tal.²⁰ Tilly påpekar att de stater vi rör oss med idag bara är de fåtalig överlevarna i en kamp som inleddes med ungefär 500 potentiella statsbildare i startfältet på 1500-talet. Statsbyggandet har alltså en delvis mycket konkret betydelse: av en mängd byggklossar har större enheter satts ihop. Ibland har byggena rasat och sedan satts ihop på nya sätt.

Charles Tilly undviker att se slutresultatet som givet. En äldre tradition har

menat att de absolutistiska härskarna arbetade efter mer eller mindre klara planer, med målsättning just att skapa en enad, centraliserad stat — det kunde gälla t ex Ludvig XIV, Fredrik den store och inte minst, i den svensknationella historiesynen, Gustav Vasa. Tilly förklarar emellertid att staterna växte fram som *oavsiktliga konsekvenser* av härskares inte sällan tämligen desperata försök att lösa akuta problem. Jag tror att det ligger mycket i detta synsätt och föredrar just därför termen *statsbildning* — det råkade gå så att stater bildades — framför t ex 'statsbyggande'.²¹

Det drivande i Tillys modell är kriget.²² Härskare tvingas konkurrera med varandra med militär makt, annars blir de utslagna. Militär styrka kräver under tidig ny tid alltmer av omsättbara resurser. Därför krävs en uppboordsapparat, en förvaltning, en centralbyråkrati, en övervakningsorganisation. Men detta föder också motstånd och krav på medinflytande från eliter på olika nivåer. På så sätt växer den moderna staten och politiken ur slagfältens gödslade mylla.

Om man jämför Tillys och Giddens perspektiv finns det både skillnader och likheter. Båda intar en klart ickereduktionistisk ståndpunkt vad gäller politikens förhållande till det övriga samhället och menar att en autonom politisk utveckling *tillsammans* med en ekonomisk har skapat vår egen värld. Tilly understryker dock starkare samspelet dememellan, mellan *coercion* och *capital*, som hans termer lyder. Det är i själva verket olika styrkeförhållanden i detta samspel som för honom förklarar variationerna inom det europeiska statssystemet.

"Statssystem" är en annan term de två har gemensamt. Här är de, som så många andra idag, influerade av Otto Hintze. Han betonade, i klar frontställning mot historiematerialismen, den "yttre statsbildningens" betydelse för olika politiska formers framväxt — inte klasskamp, utan kamp mellan stater.²³ Hos Tilly och Giddens, liksom hos Skocpol, avvisas inte den inre utvecklingen lika kategoriskt, men de framhäver starkt att statsbildningen inte kan förstås utom som en del av framväxten av ett europeiskt system av likaberättigade statliga enheter, något som Giddens menar vara unikt för Europa.²⁴

En annan inspirationskälla är Max Weber, som gett byggstenar till en definition av staten.²⁵ Administrativ, judiciell, extraktiv och auktoritativ ("coercive") organisation är enligt Skocpols weberläsning statens kärna.²⁶ Hon betonar också att Webers stat inte kan reduceras till blott en arena för sociala gruppers kamp. Webers uppfattning om staten som en organisation med monopol på legitimt våld går igen hos Tilly och Giddens. Våldsmonopolet blir dock hos Tilly något som underordnas maktägande gruppers vilja att behålla makten för dess materiella och immateriella fördelars skull; han är inte lika beredd som t ex Skocpol att 'autonomisera' staten och har också fått kritik för detta av henne.²⁷

Giddens menar dock att Weber har överbetonat våldsmonopolet; först idag har detta blivit möjligt att upprätthålla. Giddens egen definition av stat lyder: "a political organisation whose rule is territorially ordered and which is able to mobilize the means of violence to sustain that rule".²⁸ Det är alltså frågan

om att kunna upprätthålla en *tillräcklig* grad av våldskontroll inom ett *territorium*. Den *territoriella* aspekten på staten är också central hos Weber och återkommer hos många moderna teoretiker.²⁹

Tilly trycker starkt i sin definition av den moderna nationalstaten (eller 'enhetsstaten', som egentligen är en mer träffande översättning) på hur den styr sammanhängande områden från ett centrum. Michael Mann menar att endast statens *territoriellt* avgränsade karaktär klart skiljer den från andra organisationer.³⁰ I ett statsbildningsperspektiv handlar mycket av europeisk historia från senmedeltiden och framåt just om hur maktcentra försöker etablera en alltmer omfattande kontroll över de territorier man hävdar sig härska över. *Försöker* är ett viktigt ord; som nämnts har senare forskning visat stora luckor mellan centralmakternas anspråk och deras faktiska möjligheter till maktutövning. Men i det långa loppet hårdnade ändå kontrollen alltmer. Giddens uttrycker en aspekt av detta träffande som att äldre tiders stater hade "frontiers", de moderna har "boarders".³¹

Tilly betonar hur maktcentra har sökt att homogenisera sina territorier och styra alltmer direkt över sina undersåtar. I motsats till den kronologiskt oprecisa Giddens markerar han 1600-talet som en brytpunkt. Innan dess hade alla större europeiska stater styrt genom "powerful intermediaries who enjoyed significant autonomy".³² Dessa mäktiga *lokala eliter* satte emellertid gränser för den möjliga resursmobiliseringen. Statsmakterna försökte därför allt oftare för om 1600-talet att komma förbi dem och etablera en direkt kontroll över undersåtarna. Särskilt ser Tilly övergången från legotrupper till inhemskt rekryterade stående arméer som ett viktigt skäl till att söka skjuta undan mellanhanderna.

En del av detta handlade om att centralmakterna försökte "homogenize their population and break down their segmentation by imposing common languages, religions, currencies, and legal systems, as well as promoting the construction of connected systems of trade, transportation, and communication."³³ Detta skedde inte utan motstånd. Särskilt farligt blev det för centralmakten om den lokala aristokratin hade en kulturell identifikation likartad böndernas och solidariserade sig med provinsen mot riket.

Här är Tilly inspirerad av Stein Rokkan, som räknar med fyra faser i sin komplicerade (för att inte säga röriga) modell av nationalstatens framväxt: en maktmässig penetration från centrumets sida mot periferin följs av en kulturell standardiseringsvilja i samma riktning; därefter kommer två motströmmar från periferin mot centrum, krav på deltagande i beslutsprocessen och krav på ekonomisk redistribution.³⁴

Rokkan är, som så många andra, starkt inriktad på den moderna staten, varför det egentligen bara är fas 1, penetrationen, som han förlägger före franska revolutionen. Tilly har emellertid påpekat att de fyra faserna snarare kan ses som utmaningar som varje statsmakt alltid står inför i större eller mindre grad.³⁵ Sedd på det sättet kan Rokkans modell ge goda uppslag till vad man ska leta efter i empirisk forskning.

Rokkan exemplifierar en fara som alltid är närvarande i statsbildningsdiskussionen: anakronism vid valet av analysenheter. Bl a menar han att Sverige går in i den kulturell standardiseringens fas redan på 1680-talet, och avser då försvenskningen av de forna dansk-norska landskapen. Att någon motsvarande försvenskning av de finskspråkiga områdena inte ägde rum bekymrar honom uppenbarligen inte, eftersom de är utdefinierade ur "Sverige" och förda till en egen enhet — som i själva verket först uppstod ungefär 125 år senare.

Statsbildningsperspektivet i Tillys tappning borde vara ett korrektiv mot att på Rokkans vis låta dagens kartbild styra historieskrivningen. I kamp med olika lokala eliter i territorier med olika politiska, judiciella och kulturella traditioner och i kamp med andra maktcentra kom centralmakterna så småningom att härska över områden som i det långa loppet alltmer kom att likna det vi kallar stater — detta inte som en följd av en planmässig strategi utan som mer eller mindre oavsiktliga följder av svar på akuta utmaningar i maktkampen. Än mindre kan man i detta perspektiv se dagens stater som utvecklingens logiska slutmål.³⁶

Förhållandet till lokala eliter och deras, och andras, *motstånd* ges alltså en viktig roll hos Tilly.³⁷ Motståndet kommer från tre håll: konkurrerande maktcentra inom respektive utom statens område samt befolkningen i stort. Motståndet inifrån gör det svårt att mobilisera de resurser som behövs för kriget utan att nå någon form av överenskommelser. En del i statsbildningsprocessen blir alltså den mobilisering olika samhällsgrupper genomför för att påverka centralmakten och de politiska rättigheter som uppstår ur denna interaktion. Tilly skriver träffande att "the European national revolutions of the last few centuries did not so much expand political rights as concentrate them in other sorts of governments."³⁸ Detta ligger nära Skocpols föreslagna infallsvinkel där statens aktiviteter oavsiktligt bidrar till att skapa "the political capacities, ideas, and demands of various sectors of society", som vi diskuterade tidigare. Statsbildningen samspelar med en lokal politisk kultur och båda parterna omformas i processen.

Ett användbart perspektiv på statsbildning och integration

Det torde redan ha framgått att jag tycker mycket i dessa refererade ansatser är fruktbart. Det finns uppenbarligen behov av att på nytt ställa frågor kring statsmakten, samhällsorganisationen, den politiska kulturen i äldre tid. Politiken kan inte reduceras till en avspiegling av andra förhållanden i samhället — men bör heller inte lyftas ur och ställas vid sidan av eller över det övriga samhället. Man kan i webersk anda tala om politik, ekonomi och kultur som tre grundaspekter på det mänskliga samhället som inte kan reduceras till någon av de andra, även om de i regel uppvisar ett starkt inbördes beroende.³⁹ Man kan säkert göra andra indelningar av de olika aspekterna, men den politiska måste i någon form finnas med för att en samhällsbeskrivning ska kännas täckande.

Inom den politiska sfären är utvecklingen av den moderna staten en dominerande trend i Europa under tidig ny tid. Denna utveckling i riktning mot en centraliserad, territoriellt avgränsad maktapparat med våldsmonopol är intimt förknippad med dels den ekonomiska utveckling vi brukar kalla 'kapitalismens framväxt', dels med den väpnade maktkampen inom det europeiska statssystemet. Det är förmodligen fruktbart att med Tilly se utvecklingen som i huvudsak en serie oavsiktliga konsekvenser av härskarnas akuta behov av resurser för maktkamp och det motstånd och de krav på staten som samtidigt kom från olika samhällsgrupper.

En mycket viktig aspekt på den moderna statens utveckling är, som framgått, den *territoriella*. En någorlunda likformig myndighet över ett klart avgränsat territorium är en nödvändig del i definitionen (eller kanske bättre: idealtypen) av den stat som vi här talar om. Varje statsmakt stod inför utmaningen att i någon grad penetrera och standardisera sitt territorium, och att ta ställning till krav från olika lokalsamhällen. Relationen mellan centralmakten och de lokala eliterna, liksom de senares ställning i lokalsamhället, blev ofta avgörande för utformningen av olika territoriers relation till centralmakten.

Om sålunda en anknytning till Tillys perspektiv förefaller fruktbar, innebär det inte att alternativa synsätt på förhand ska uteslutas. Den flera gånger åberopade Michael Mann ligger visserligen nära Tilly ur flera aspekter, men har en avvikande syn på statens funktion. För Tilly är den en maktapparat för härskarna, även om han inte förutsätter att de politiska härskarna kan reduceras till de ekonomiska, som inom historiematerialismen.⁴⁰ För Mann är det däremot säregnet för staten att den uppfyller samhällseliga behov som inte kan bli uppfyllda på annat sätt. Som han skriver, "most societies seem to have required that some rules, particularly those relevant to the protection of life and property, be set monopolistically".⁴¹

Det finns flera nordiska exempel på forskare som har velat se statens aktiviteter delvis som ett svar på behov ute i samhället, behov som inte måste ha legat uteslutande hos en enda mäktig klass. Johan Söderberg har t ex nyligen diskuterat de förändringar inom rättsväsendet under 1600-talet, som man ofta har tillskrivit statens ökade grepp, i termer av ökade behov av konfliktlösning i ett bondesamhälle som av egen kraft blev mer komplicerat.⁴² Gudmund Sandvik har för norskt 1700-tal övertygande visat hur statsmakten var förankrad inte bara hos ämbetsmän och köpmän men också hos bönderna.⁴³ Eva Österberg har diskuterat en mer mångfacetterad interaktionsmodell, där ting och stämmor var arenor där staten och olika samhällsklasser, inte minst allmogen, möttes och kompromissade.⁴⁴

Tillys modell (i 1975 års variant) har kritiskt diskuterats för Nordens del från en annan infallsvinkel av Lars Nihlén.⁴⁵ Han menar att det i Norden redan före 1500-talet fanns politiska strukturer man kunde bygga vidare på och att befolkningen redan var så pass homogen att någon 'homogenisering' i statsbildnings-syfte inte behövdes.

Det går alltså att ställa upp alternativa tolkningar och frågetecken till den

tillyska modellens tillämpning på våra breddgrader. Det gör den inte sämre, snarare tvärtom. Man måste konstatera att det utifrån ett internationellt forskningsläge i hög grad är angeläget att undersöka statsbildning och territoriell integration i Norden under tidig ny tid. I nästa avsnitt ska jag mer konkret diskutera hur den territoriella aspekten på statsbildningen ska kunna studeras.

2. En nordisk ansats

Man får ofta ett intryck, när man läser om det äldre Norden, att statsbildningen är oproblematisk. Vi har idag de fem enheter vi alltid haft, även om de uppträtt i olika kombinationer genom historien. Mellan 1521 och 1809/14 hade vi 'Sverige—Finland' och 'Danmark—Norge', ibland t o m benämnt 'Danmark—Norge—Island'. Gustav Vasa skapade 'den svenska nationalstaten', det vet fortfarande minsta skolbarn eller åtminstone skollärare.

Även på vetenskaplig nivå får detta anakronistiska tänkande tyvärr genomslag. Stein Rokkans användning av de moderna enheterna har redan nämnts. Flera nordiska gemensamma insatser av historiker har använt denna underliga indelning, där t ex det danska riket på 1700-talet har behandlats som om Danmark, Norge och Island var tre sidoordnade och lika viktiga delar av monarkin, medan Sverige delats upp på ett 'Sverige' och ett 'Finland' också på områden där denna uppdelning totalt har saknat relevans, som inom lagstiftningen.⁴⁶

Därmed inte sagt att inte särförhållanden inom den finska riksdelens skulle vara värda att studera eller att den klassiska och ännu livliga debatten om Norges ställning i den danska monarkin inte skulle vara av stort historievetenskapligt värde. Men dels är 1700-talets Norge och Finland inte jämförbara storheter (underlydande biland med egna lagar contra region inom riket), dels är det inte säkert att de alltid är de centrala ur ett statsbildningsperspektiv. Kanske Nordjylland och Sydnorge ur vissa aspekter hade mer gemensamt än Sydnorge och Finnmark? För Danmarks del har de danska delarna av Slesvig—Holstein ibland säkert varit av större vikt än Norge och i synnerhet Island; 'Danmark—Slesvig—Holstein' vore kanske en bättre beteckning på staten?

Det vore värt besväret att problematisera de enheter vi rör oss med. Vad var det 'Sverige' som Gustav Vasa påstås ha skapat — eller t o m 'befriat' — ur Kalmarunionen? I vilken grad var de olika regionerna inom riket integrerade? Här kan man givetvis undersöka den ekonomiska integrationen eller regionala kulturella variationer, på ett sätt som numera uppmärksammas alltmer i forskningen.⁴⁷ Men ur vårt perspektiv gäller det också den politiska integrationen.

Förmodligen var inte centralmaktens grepp över lokalsamhällena likformigt över hela riksterritoriet under 1500-talet, vare sig i Sverige eller i Kalmarunionens andra 'reststat', Danmark—Norge.⁴⁸ Förmodligen var det mer likformigt vid 1700-talets slut, men frågan är inte utforskad. Lars Nihlén har t ex, som nämnts, betonat rikenas homogenitet på 1500-talet i direkt polemik mot Tilly, medan Øystein Rian å andra sidan starkt har understrukt Norges regionala

karaktär ännu på 1700-talet.⁴⁹ Det är inte säkert att variationerna inom rikena före 1809 följde just de gränser som politiska händelser 1809, 1814 och 1918 har dragit upp.

Min syn på innebörden av 'integration' måste här något utvecklas. Integration av territorier, eller integration ur territoriell aspekt, kan innebära tre olika saker. Dels kan det röra sig om en integration av randterritorier, i kamp med andra maktcentra som också vill integrera dem, genom erövring eller hårdare styrning i den process som Giddens karaktäriserade som 'från frontiers till borders'. Exempel i Norden är t ex de områden som Sverige och Danmark i olika omgångar tog från varandra, eller integrationen av den samiska befolkningen.

För det andra kan det röra sig om en integration inåt som syftar till att nedbryta äldre enheter, t ex landskaps eller landsändars självstyrelse och särrättigheter. Gustav Vasas — enligt den gängse litteraturen — krossande av landskapspartikularismen hör hit, liksom den hårdare knytningen av Island till centralmakten under 1600-talet. Men det handlar för det tredje också om att i integrerande syfte bygga upp nya förvaltningsenheter, som de svenska länen eller de danska amten under 1600-talet.

Dessa typer av integration kan studeras och den nordiska utvecklingen kan problematiseras med hjälp av det ovan skisserade, från internationell forskning hämtade statsbildningsperspektivet. Är det verkligen så att sprången i den territoriella integrationen samvarierar med statsmakternas behov av resurser för krigföring? Kan man knyta påtagliga förändringar i relationerna mellan regioner och centralmakt till förändringar i statsmakternas utrikespolitiska aktivitet? Eller finns det alternativ till detta maktperspektiv som bättre förklarar integrationens förändringar?

Skapar motståndet mot statens tryck politiska former som i sin tur blir styrande för det fortsatta politiska agerandet? I vilken grad struktureras över huvud taget politiskt handlande — maktutövning, interaktion, protest — av de former som skapas i statsbildningsprocessen? Man kan t ex se på de nya territoriella enheter som etableras under 1600-talet contra de äldre, i teorin 'nedbrutna' enheterna. I vilken grad integreras lokala eliter i det rikstäckande maktsystemet? Ser t ex möjligheterna för en utåtriktad integration av erövrade provinser olika ut beroende på vilka eliter man får att göra med?⁵⁰

För att ge en användbar utgångspunkt för forskning måste dessa frågor naturligtvis ytterligare konkretiseras. Om målet är att inom rimlig tid åstadkomma en sammanhängande framställning om statsbildning och territoriell integration i Sverige/Norden under tidig ny tid är det nödvändigt att kombinera ett brett litteraturstudium med källstudier endast på noga utvalda strategiska punkter. Som inledningsvis nämndes finns här mycket att anknyta till i nyare svensk forskning.

Min avsikt är dock inte att här detaljerat diskutera hur en sådan övergripande studie konkret skulle se ut. Däremot vill jag fastslå att den kronologiskt måste börja i en nytolkning av det dramatiska skeende som bröt ner den senmedeltida nordiska politiska geografin och skapade två suveräna kungariket, Sve-

rige och Danmark—Norge. En granskning av perioden från 1510-tal till — åtminstone — 1540-tal bör göras, där ambivalensens i processen lyfts fram; det kunde ha gått annorlunda. Det var säkerligen inte självklart för samtiden att Kalmarunionen skulle sönderfalla i just dessa två riken. Vilka föreställningar om politiska enheter fanns här och hur försökte makthavarna utnyttja dem? Hur lyckades de nya centralmakterna bekämpa regionalism inom rikena? Blev rikena verkligen så integrerade som man gärna vill tro?

Också en sådan studie av det tidigmoderna Nordens födelse är en stor sak att gripa sig an. Nedanstående undersökningar är bara ett bidrag därtill, ett försök att uppfatta vissa huvuddrag i 1500-talets svenska inrikespolitiska geografi. Den gör inte anspråk på att fullt ut tillämpa det forskningsprogram som här förts till torgs, men ändå på att visa att frågeställningar inspirerade av den internationella debatten kan ge nya aspekter på välkända källor.

3. Ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi

”Formellt och delvis även reellt var Sverige ännu 1521 ett slags förbund av landskap och städer”,⁵¹ men med Gustav Vasa ändrades detta, ”en s k *nationalstat* upprättades”, ”böndernas decentraliserade samhälle tvangs sträcka vapen för den segrande kungamakten”, det utvecklades ”ett centralstyrt och stockholmsdominerat Sverige”.⁵² Detta är ganska vanliga föreställningar, såväl i äldre som nyare översikter. Det förefaller otvivelaktligen som om Gustav Vasas regim in-
nebar en centralisering av den politiska makten. Men nyare översikter betonar också hur en kvardröjande ”landskapsseparatism” länge utgjorde en huvudvärk för regimen.⁵³ Mot den bakgrunden kan det vara intressant att söka skönja några drag i den politiska geografin i 1500-talets Sverige.

Politiska möten 1523—1592

Här ska det först gälla frågan om var den politiska tyngdpunkten låg utifrån en studie av rikspolitiska möten. Dessa möten var sedan unionstiden en viktig politisk form, inte minst som ett instrument för maktutövning som Sturarna skickligt utnyttjade.⁵⁴ Denna aktivitet fortsatte under hela Vasatiden, där ståndsriksdagen växte fram som en variant bland utvidgade rådsmöten, herredagar, handelsdagar och andra dylika sammankomster.⁵⁵

Var hölls dessa möten? Svaret på den frågan borde ge en antydning om vilka delar av riket som betraktades som ’centrala’ respektive ’perifera’ av den politiska överheten. I vilka delar befann sig kung och högadel så ofta att det var praktiskt att hålla denna typ av möten? Med tidens kommunikationer borde förläggandet av ett möte till en viss ort ha betytt mycket för möjligheterna till deltagande från andra delar av riket. Naturligtvis vet vi redan av den politiska historien t ex att Mälardalen var ’central’ och att övre Norrland inte förekom-

mer i dylika sammanhang, men det kan vara intressant att få en mer detaljerad bild och också söka spåra förändringar.

För att få en snabb överblick över mötesverksamheten har jag använt mig av källutgåvan *Svenska riksdagsakter* (SRA).⁵⁶ Där har jag gått igenom möten 1521–1592; jag har alltså gjort halt inför den oroliga perioden med exceptionellt stor mötesverksamhet under striderna mellan Sigismund och Karl. Som större rikspolitiska möten har jag räknat möten rubricerade som riksdag, herredag, kyrkomöte, handelsdag, ”möte” e dyl. Rena rådsmöten har inte räknats in, inte heller möten som rubricerats som ”lokala förhandlingar” e dyl.

Givetvis erbjuder inte SRA ett invändningsfritt material. Gränsen tycks ibland vara hårfin mellan vad utgivarna har klassificerat som rådsmöte och det möte med ett något utvidgat råd som har rubricerats som herredag. Möten kan ha förekommit utan att något material har bevarats som har kommit att publiceras i SRA. Syftet är emellertid inte att nå en numerisk exakthet utan att få en uppfattning om huvuddragen i överhetens politiska geografi. Det är alltså bara större kvantitativa skillnader som är av intresse. Som framgår av tabell 1 och kartorna 1 och 2 finns det gott om sådana skillnader, alltför tydliga för att bero på luckor i materialet.

En mycket klar bild framträder i tabell 1 av ett politiskt kärnområde och en periferi. Man kunde kanske tala om fyra zoner. Den ’hårda kärnan’, där rikspolitiska viktiga möten under hela perioden ofta har hållits, utgörs av Uppland, d v s Stockholm och Uppsala. Under de 70 åren har här hållits möte i medeltal drygt vartannat år, i verkligheten ofta flera gånger per år. I bredare mening ligger de som mötesplatser använda orterna nästan uteslutande i Mälardalen

Tabell 1. Regional fördelning av större rikspolitiska möten 1523–1592

	1523–60	1561–92	totalt
<i>Mälardalen</i>	39	31	70
Uppland	19	29	48
Västmanland	10	2	12
Närke	4	—	4
Södermanland	6	—	6
<i>Östergötland</i>	10	4	14
<i>Övriga områden</i>	2	3	5
Västergötland	1	—	1
Småland	1	2	3
Estland	—	1	1
<i>Totalt</i>	51	38	89

Källa: SRA 1:1–2. Rådsmöten och uttalat lokala möten ej inkluderade.

och Östergötland. I detta centralsvenska område har 84 av de här registrerade 89 mötena hållits.

Också periferin tycks kunna indelas i två delar. I Småland och Västergötland har det enstaka gånger förekommit möten av denna art. Däremot ligger de största delarna av riket totalt orörda av sådana aktiviteter: inget enda möte i Finland, i Norrland, i Dalarna, Värmland eller Dalsland. Estland kommer av naturliga skäl med först efter 1560 och utgör, såsom icke inkorporerat i riket, ett specialfall.

Förändrades mönstret över tid? Om man, som i kartorna 1 och 2, delar perioden vid Gustav Vasas död, framträder intressanta skillnader i centrum. Det gamla mönstret har efter 1560 förstärkts kraftigt: Stockholm—Uppsalas dominans inom Mälardalen—Östergötland är förkrossande, även om Vadstena fortfarande är en använd mötesort. Periferin är sig däremot lik.

Vad ligger bakom de möten som trots allt hölls i periferin? Västerhavshamnen Nylödöse var en lämplig plats för möten mellan svenskar och danskar, och vid en sådan förhandling 1540 höll Gustav Vasa också ett möte med det närvarande frälset, tydligen främst västgötafrälset.⁵⁷ I Kalmar 1541 träffades Gustav och Christian III.⁵⁸ Erik XIV skulle ha seglat till England från Nylödöse 1561 men kom inte iväg och passade på att hålla en "herredag" i Jönköping på hemvägen.⁵⁹ Mötet i Kalmar 1587 har samband med förhandlingarna där med Polen och mötet i Reval har liknande bakgrund.⁶⁰ I samtliga fall har det alltså funnits särskilda skäl för att kungen och en del av adeln har befunnit sig på orter i periferin.

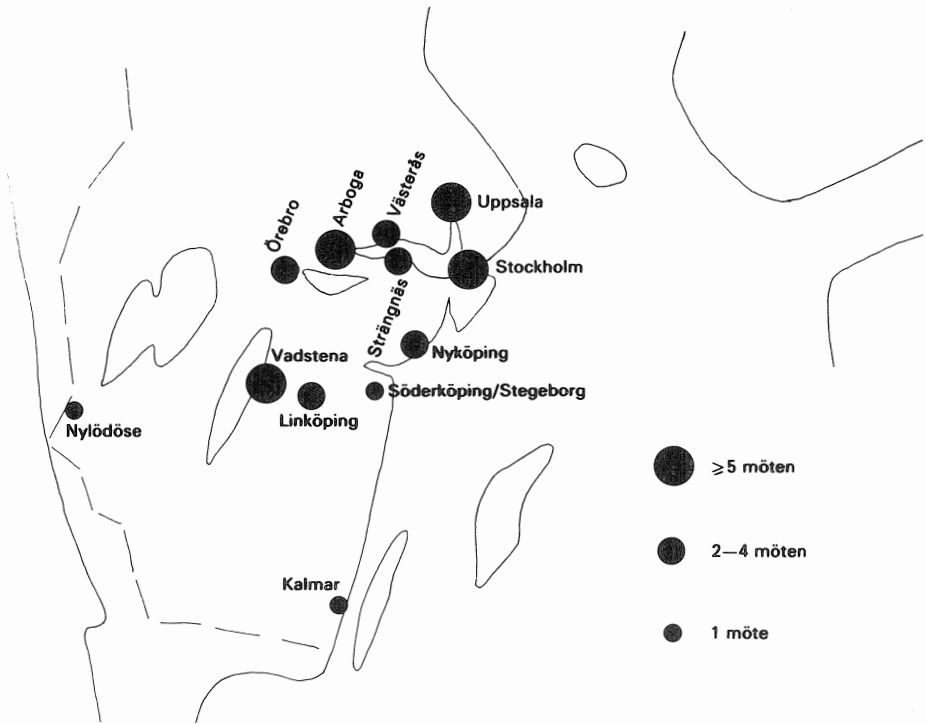
Fanns det också speciella skäl för lokaliseringen av möten inom kärnområdet? Här var fallet så oftare i Östergötland än i Mälardalen. Ett möte i Linköping 1537 hade uppenbarligen samband med oro bland allmogen i Småland, två möten 1542 likaså (Dackefejden) och slutligen samlade hertigarna Johan och Karl det lokala frälset i Vadstena under upproret mot kung Erik.⁶¹

Sådan lokal anknytning är däremot sällsyntare som lokaliseringsfaktor för mälardalsmötena. Man kan här t ex notera att riksdagen 1527 kom att förläggas till Västerås i stället för, som ursprungligen planerats, Söderköping, troligen inte utan samband med det pågående upproret i Dalarna.⁶² Likartat skäl finns för förläggandet av adelns vapensyn till Västerås 1533.⁶³ Ett ständermöte i Stockholm 1590 innefattade också estländsk adel, som säkerligen haft lättare att ta sig dit än t ex till Vadstena.⁶⁴

Från överhetens perspektiv utgjorde sålunda Mälardalen och Östergötland med detta sätt att se rikets kärna. Kungarnas uppehåll på slotten i Uppsala, Stockholm och Vadstena blev alltmer avgörande för lokaliseringen av rikspolitiska möten. Centrum krympte på det sättet. Västergötland och Småland utgjorde en 'inre periferi' (eller 'yttre kärnområde') som kunde bli scen för dylika möten om särskilda omständigheter förelåg. Därutöver förekom möten av detta slag inte. Större delen av rikets yta upptogs av politisk periferi.

Det är betydligt svårare att säga något om vilka som närvarade på dessa möten och hur stor 'rikstäckning' de i den meningen hade. De herredagar där

Karta 1. Större rikspolitiska möten 1523—1560

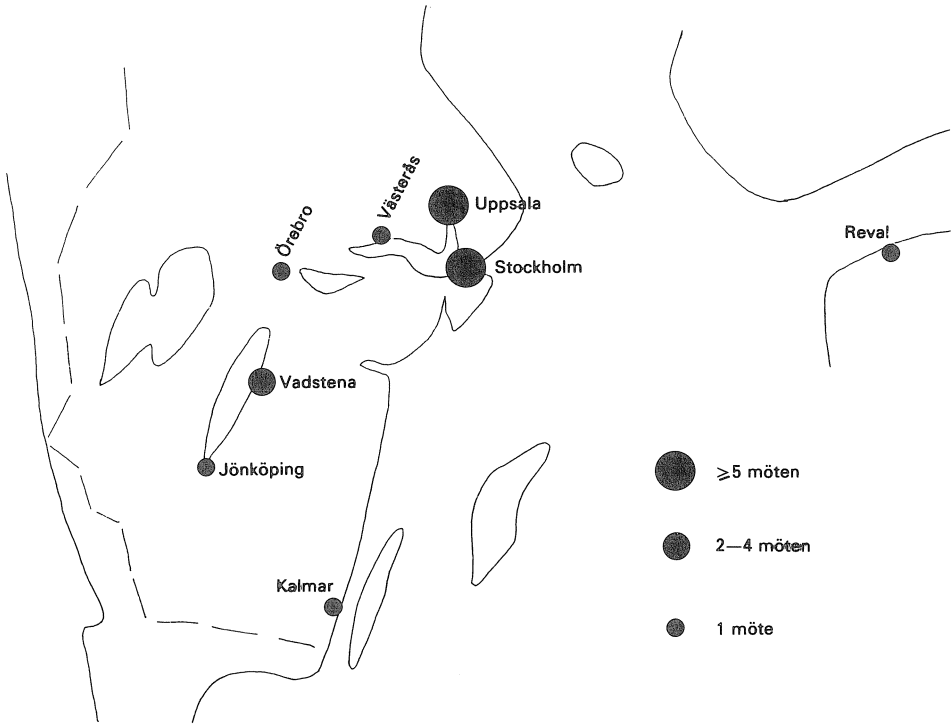

Källa: SRA 1:1.

andra adelsmän än rådsherrar togs med besöktes säkert mer av adeln kring mötesplatsen än av mer avlägset boende. Närvaroförteckningar är tyvärr mycket sällsynta. Man kan dock notera, utan att dra för stora växlar på ett enskilt tillfälle, hur en herredag i Uppsala 1531 har besökts av 21 adelsmän med anknytning till Västmanland, Uppland och (de flesta) Södermanland, en oidentifierad och en knuten till Östergötland.⁶⁵

Två samtida källor tillåter en jämförelse av allmogens uppslutning i början och slutet av perioden. Den första förteckningen stammar från reformationsriksdagen i Västerås 1527. Denna riksdag var mycket noga förberedd och kallelser hade gått ut i god tid; den "besöktes tämligen mangrant från hela det egentliga Sverige".⁶⁶ Från riksdagen i Uppsala 1567 finns likaledes en förteckning

Karta 2. Större rikspolitiska möten 1561—1592

Källa: SRA 1:2.

över allmogen.⁶⁷ Denna är inte avsedd som närvaroförteckning utan utgör en lista (egentligen flera listor sammanställda av SRA:s utgivare) över bönder som har fått kvittera ut en halv tunna salt som tack för sitt deltagande — regimen behövde allt stöd den kunde få efter sturemorden, med en förvirrad kung ur stånd att regera. Givetvis kan det ha smugit sig in en del som inte varit i Uppsala just för riksdagen men som ändå kunde ha användning för gratis salt.⁶⁸ Å andra sidan torde väl inga riksdagsmän frivilligt ha avstått från denna 'fringe benefit'.

En jämförelse mellan dessa två källor görs i tabell 2. De saltbehövande icke-riksdagsmännen återfinns troligen huvudsakligen under upplanningarna, som flitigt brukade besöka eriksmässan i Uppsala vid samma tid som riksdagen.⁶⁹

Om man därmed räknar den höga uppländska siffran som överdriven, kommer proportionerna mellan olika områden bra mycket att vara sig lika från 1527 till 1567.

En uppdelning i mer eller mindre centrala områden som gjordes utifrån mötenas spridning ovan ger vid handen att bönder från 'kärnan', Mälardalen och Östergötland, utgjorde över hälften av allmogerepresentanterna vid båda tillfällena. 'Den inre periferin', Småland och Västergötland, kommer också här på andra plats med 15–20 %. Också här möter vi alltså samma indelning av riket.

De största förändringarna sker i periferin. Visserligt står den för en minskande totalandel — dock inte så dramatiskt om man räknar bort eventuella saltfuskande upplänningar — men inom detta område sker ändringar. De norrländska landskapen kommer med i större utsträckning än tidigare, likaså i någon grad de finländska.⁷⁰ Geografiskt breddas här deltagandet. Man bör emellertid något reservera sig mot att också norrlänningar kan ha varit på eriksmässan i andra syften och inte haft något emot en tunna salt. Full säkerhet kan man aldrig nå med detta material.

Tabell 2. Geografisk fördelning av deltagande allmoge på riksdagarna 1527 och 1567

	1527		1567	
	N	%	N	%
<i>Periferin</i>	29	24,4	79	13,8
Norrland	4	3,4	40	7,0
Finland	—	—	15	2,6
Dalarna (inkl Bergsl)	16	13,4	13	2,3
Värmland-Dalsland	4	3,4	—	—
Öland	5	4,2	11	1,9
<i>Inre periferin</i>	26	21,9	86	15,1
Småland	14	11,8	33	5,8
Västergötland	12	10,1	53	9,3
<i>Kärnområdet</i>	64	53,8	402	71,1
Uppland	22	18,5	176	30,9
Västmanland	7	5,9	34	6,0
Närke	7	5,9	35	6,1
Södermanland	10	8,4	66	11,6
Östergötland	18	15,1	94	16,5
<i>Totalt</i>	119	100,1	570	100,0

Längderna över saltutdelningen 1567 ger emellertid säkrare besked om samtidens egen geografiska uppfattning. Längden över dem som skulle få ut sitt salt i Stockholm omfattar Svealand, Finland och Norrland. Huvudrubrikerna är 'Norrland', 'Finland', 'Dalarna och Bergslagen', 'Närke', 'Västmanland', 'Uppland' och 'Södermanland'. Norrland underindelas i landskap, från Gästrikland till Västerbotten. För Finland finns endast kategorierna Åland och Satakunda. Dalarna—Bergslagen är inte underindelade, medan de övriga landskapen är indelade i häradar. Finland och Norrland är alltså breda kategorier, där landskapen fyller en funktion liknande häraderna i kärnländerna.

Listan över de närvarande bönderna på riksdagen 1527 har en liknande uppställning. Här finns landskapen, underindelade i häradar utom för Dalsland, Gästrikland och Hälsingland. Som nämnts finns här inga representanter för Finland.

Ett 'register på Sveriges rikes adel', uppsatt i det kungliga kansliet inför riksdagen i Vadstena 1586, ger en likartad bild av indelningen.⁷¹ Adeln delas in geografiskt. Uppland, Södermanland, Västmanland och Närke förs ihop. Sedan följer Östergötland, Småland, Västergötland, 'Dal och Värmland' och sist en kategori 'änkefruar'. Norrland och Finland nämns inte. Någon adel fanns ju inte i Norrland, men det finländska frälset lyser med sin frånvaro.

På så sätt framstår en uppfattning där de centrala svea- och götalandskapen är rikets kärna, där häradar och landskap är viktiga enheter, och där det därutån ligger en något mer odifferentierad periferi där bredare kategorier används. Det finns anledning att återkomma till dessa enheter i nästa delstudie.

Fyra uppror: territorier som subjekt och objekt

Här ska en granskning göras av fyra uppror under Gustav Vasas och Erik XIV:s tid och deras vittnesbörd om hur riket satt samman, vilka enheter som kunde agera som politiska subjekt och vilka som var objekt för överhetens omsorger i propagandans eller den väpnade övertalningens form. Meningen är inte att gå in på sakinnehållet i upproret, inte att studera vad man slogs om, snarare att se på hur, på formerna, om man så vill den geografisk—politiska kulturen, i tureorna kring dessa mer eller mindre våldsamma händelser.

Det gäller först *västgötaherrarnas uppror*, den resning av västgötskt världsligt och andligt frälse, allmoge från Västergötland och Jönköpingstrakten samt jönköpingsborgare, som inleddes i början av april 1529 och fick sin avslutning några veckor senare med en förlikning som Gustav Vasa sedan raskt svek.⁷² Här finns en hel del material i form av skrivelser från de upproriska och kungliga motdrag som ger den önskade informationen.⁷³ Det gäller också nästa uppror, *klockupproret*, som bröt ut i Dalarna i mars 1531 och lugnade sig under juni samma år utan att några större våldsamheter ägt rum.⁷⁴

Det centrala källmaterialet är ännu rikare bevarat medan däremot material från upprorsmännens sida dessvärre blir mer sällsynt i *dackefejden*, det småländska bondeuppror som 1542—1543 ett tag allvarligt hotade Gustav Vasas

maktställning.⁷⁵ Inte minst på grund av upprorets allvarliga karaktär bör man dock försöka utnyttja det. Därefter är det svårt att hitta lämpliga uppror att jämföra med. Jag har fastnat för det i forskningen ej namngivna upproret av hertigarna Johan och Karl som 1568 störtade Erik XIV — här benämnt *hertigarnas uppror*.⁷⁶ Källmaterialet är här mestadels av annat slag — inte minst trohetseder — men kan avvinnas upplysningar också om synen på territorier- nas roll i riket.

Västgötaherrarnas uppror

Det finns anledning att med en viss utförlighet dröja vid västgötaherrarnas uppror eftersom en rad drag som sedan går igen här visar sig mycket tydligt. Upproret hade börjat de första dagarna i april med mord på fogden i Nydala och tillfångatagande av kungens syster i Jönköping. Det 'officiella' startskottet utgjordes av en skrivelse daterad Svenarum 4 april 1529.⁷⁷ Den innehåller en hel del av de politisk—geografiska föreställningar som vi många gånger kommer att möta.

Brevet är utställt av flera parter. För det första 'borgmästare, råd och menigheten' i Jönköping. För det andra häradena Tveta, Vista, Östbo, Sunnerbo, Vestbo, Norra och Södra Vedbo och Västra härad. Som mottagare står domkapitel, borgmästare, råd och menighet i Linköping, borgmästare, råd och menighet i Vadstena, Skänninge 'och alla andra städer i Östergötland' samt 'menige allmogen där sammastädes'.

De enheter man här använder sig av är alltså städer, häradar och landskap. 'Borgmästare, råd och menighet' var den vanliga frasen för att markera att man talade i en stads namn. Jönköping har här med sig personer som uppger sig tala för åtta småländska häradar, i ett bälte från västra östgötagränsen och mot sydväst till skånska gränsen. Det är dock endast Jönköpings stads sigill som satts under brevet, vilket antyder att det har gått fort eller varit svårt att få fram personer som kunnat tala för häraderna. Trots detta har det tydligen varit önskvärt att de nämndes.

Mottagaren är ett helt landskap, Östergötland. Dess viktigaste korporationer räknas upp i statusordning, med domkapitlet först (som ju också var de avsändande småländska områdenas andliga överhet, eftersom de tillhörde Linköpings stift), sedan städerna och så menigheten.

Samma mönster följer upprorsmakarna i Småland när de fyra dagar senare från Lekaryd vänder sig till västgötarna (dock att det nu bara är sex häradar som åberopas som medutfärdare). Brevet är ställt till biskopen, kapitlet, åtta namngivna frälsemän, 'köpstadsmän och menige allmogen utöver allt menige Västergötland'.⁷⁸ Frälset nämns alltså för Västergötlands del men inte för Östergötlands; detta antyder onekligen att man var mer säker på de västgötska stormännens stöd.

I Västergötland har utlysts ett möte i Larv till 20 april. Några kallelsebrev till detta finns bevarade.⁷⁹ De är utfärdade av biskop Måns i Skara och ett an-

tal västgötska adelsmän med rikshovmästaren Ture Jönsson i spetsen. Man hänvisar där till att menige man 'nu rest är över allt Småland' och kallar 'meniga frälset och två män utav vart härad' till möte i Larv.

På ett möte som sålunda ansågs tala för hela landskapet Västergötland utfärdades så svaret till smålänningarna.⁸⁰ De utfärdande omnämns med biskopen först, så åtta adelsmän, "Swerigis Rikis Råd wdi Westergötlandh samfellt medt allt frelses menn köpstadzmen och menige almoge öffwer allt Westergötlandh". Som mottagare står Jönköpings stad och "menige almoghen öffwer allt smålandh". Enligt detta brev har man också skrivit till Dalarna, Värmland, Hälsingland, Gästrikland, silver-, koppar och järnbergsmännen, 'menige Uppland' och Östergötland för att dra med dem i upproret.

I Östergötland blev däremot reaktionen en annan på smålänningarnas framtöt. I landskapets namn svarar kapitlet i Linköping, frälset (trots att man inte var tillfrågat), borgmästare och två andra från varje köpstad (inga av allmogen nämns) västgötarna att de ingalunda är intresserade av det uppror som några borgare i Jönköping och några bönder från Västra härad har startat.⁸¹ De ber därför kapitlet i Skara att se till att menige man inte 'uppväcks'. Östergötland skulle också under de fortsatta händelserna bli kungens bas för den politiska offensiv som snabbt knäckte upproret.

Vissa grundläggande politiska föreställningar framträder mycket klart i denna brevväxling. Särskilt härad och landskap är viktiga enheter. För att få legitimitet i svaret till smålänningarna — ett svar som innebar att Västergötland gick med i upproret — kallades två man från varje härad, förutom landskapets frälsemän och borgare, allt med biskopen i spetsen. Med dessa personer samlade kunde man tala i landskapets namn.

Samtidigt är det klart att häradet var den primära enheten när det gällde att få med 'menige allmogen'. Särskilt i Småland, där landskapsenheten var svagare, har en samling härader uppträtt i stället för ett helt landskap. Småland utgjorde ju heller inte en enda lagasaga, inte ett stift och sålunda knappast ett landskap i samma mening som Väster- eller Östergötland.⁸² Ändå talar västgötarna om 'menige allmogen över hela Småland'. Kunde man få det att låta som om ett dylikt större område stod bakom har det uppenbarligen haft en propandaeffekt.

Mycket av innehållet i dessa skrivelser ligger just i den effekt de har varit avsedda att få på läsarnas och åhörarnas sinnen. Eftersom upproret förmodligen var initierat av herrarna i Västergötland, eller åtminstone av dessa i mycket nära samarbete med småländska intressen, har skrivelserna till dem inte så mycket varit ämnade att meddela nyheter som att utgöra manifest och ge legitimitet åt upproret. Och här var tydligen härad, landskap och städer viktiga politiska subjekt.

Så ser alltså mönstret ut från de upproriskas sida. Härader och landskap agerar, förhandlar, skriver brev till varandra. De företräds av ständerna; frälset, prästerskapet, köpstadsmän och allmogen genom häradsrepresentanter. Men hur såg det ut upifrån; hur svarade kung Gustav på utmaningen? Var

dessas enheter lika självklara och legitimitetsgrundande också från hans perspektiv?

Naturligtvis vittnar materialet i kungens registratur om att han satte sig i förbindelser med enskilda personer och gav order eller föreskrev ett visst handlande för att försäkra sig om lojalitet och kväsa upproret.⁸³ Men framträdande är hur också han använder sig av samma bild av hur Sverige sitter ihop som de upproriska.

Redan 6 april, två dagar efter att de upproriska smålänningarna vid Svenarum skrivit till Östergötland, dateras i Stockholm ett Gustav Vasas brev till samma adressat — 'dannemän, klärkeriet, köpstadsmän och så menige allmogen som bygga och bo uti Östergötland'.⁸⁴ Kungen fördömer det 'obestånd' som några i Småland satt igång med, försäkrar att allt de protesterar mot har beslutats med rådets och herredagars samtycke och säger sig vara villig att alltid rätta alla brister i riket efter rådets och menige mans beslut. Han ber östgötarna avstyra upproret och meddelar i förbifarten att en i vintras pålagd skattehöjning för Östergötland genast tas tillbaka.

Något senare har avsänts en skrivelse till Kalmar slottslän och Östergötland som förmodligen varit avsedd att läsas upp på häradstingen, eftersom den hälsar 'alla som bygga och bo uti N.'⁸⁵ Strax därefter kommer turen till 'menige Småland'; kungen säger att den ihjälslagna nydalafogden måhända hade gjort något ont och förmanar smålänningarna milt till lydnad.⁸⁶

I proklamationer till menigheterna i Småland och Östergötland hade kungen sålunda fått erkänna att ett uppror brutit ut. Han försökte emellertid hemlighålla det i Svealand. 16 april har han kallat adeln och alla fogdar i 'Uppland' till ett möte i Stockholm med anledning av upproret.⁸⁷ Denna kallelse har uppenbarligen sänts ut till varje person för sig, med uppmaning att hålla saken hemlig för allmogen. Man kan förlägga märke till att 'Uppland' här åsyftar hela Mälardalen, en användning av termen som vi flera gånger kommer att stöta på.

Snart har det emellertid stått klart för Gustav att upproret inte kunde hemlighållas. 20/4 har han utsänt en proklamation 'till allmogen kringom menige riket', förmodligen avsedd för häradsmenigheterna, om hur några jönköpingsborgare och några bönder i närheten gjort uppror.⁸⁸ I motsats till hur västgötarna förstörde anslutningen och talade om 'hela Småland' underdriver kungen anslutningen. Till dels är syftet givetvis att antyda att upproret inte har stor anslutning och därför inte kan vinna militär framgång, men säkert också att undergräva dess legitimitet — inte staden Jönköping och vissa häradar, utan 'några borgare' och 'några bönder'.

Strax därefter vidtar kungen ett steg som med stor tydlighet visar vilken legitimitet som tillmättes den självständigt handlande landskapsmenigheten. Gustav skriver till några av sina gamla förtrogna i Bergslagen och Dalarna, som Måns Nilsson och Anders Persson, om de 'falska brev och förräderliga stickor' som de upproriska söker uppvigla allmogen med.⁸⁹ För att motarbeta detta sänder han ett formulär till brev som mottagarna ska låta menigheten anta.

Detta brev har också avgått i namn av kopparbergsmän, silverbergsmän, järnbergsmän (alltså Bergslagens korporationer) och hela Dalarna, och ställt till frälset, köpstadsmännen, kronobönderna, landborna och all allmogen i Västergötland och Småland.⁹⁰ Detta framför oförblommerat kungens argument men i namn av Tuna landsting och med Dalarnas sigill. Det är förmodligen symptomatiskt att kungen just utnyttjade Dalarna, med dess historiska rykte som politiskt och militärt handlingskraftigt landskap, för att på detta sätt visa att han hade starka krafter på sin sida.

Landskapsenheterna går igen också i upprorets upplösning. Det är fullmäktige från Östergötland — för kapitlet, adeln, städerna och häraderna — som 25/4 i Broddetorp sluter en överenskommelse med 'utskickade fullmäktige sändebud' från Småland och Västergötland, under medverkan visserligen av kungens utsände, om att stilla upproret.⁹¹ Senare svär de benådade frälsemännen 'och mene frälset i Västergötland' kungen förnyad trohet.⁹²

Landskapsinstitutionens legitimitet är alltså mycket tydlig. Men minst lika starkt framträder häradstinget. De upproriska använder sig av häraderna och tingsplatserna. Kungens utsände rapporterar att de sökt komma i kontakt med menigheten på ting.⁹³ Den småländske frälsemannen Jon Olsson berättar om hur han och kungens fogde 'var till tals med' flera tingsmenigheter för att försöka förmå vissa härad att förhålla sig trogna.⁹⁴ Det är Dalarnas landsting som utnyttjas för att visa att dalkarlarna står bakom kungen.

Termen 'landsting' är inte oskyldig. Varje landskap utgjorde ett 'land', en terminologi som skulle försvinna med enhetsstatens tillväxt, där 'landet' blev Sverige; man kan säga att en 'diskursiv kamp' fördes kring begreppet.⁹⁵ Det finns en rad lokala belägg på 'land' för landskap, som när värmlänningarna betygar Gustav sin trohet och lovprisar den nåd kungen alltid visat "her i landit"⁹⁶ eller Jon Olsson (ovan) som skriver till kungen om "thenne Landz Läjligheth".

Från kungens håll talas det däremot mest om "landsända", och i Gustavs propagandabrev till kopparbergsmännen finns en mer principiell uppfattning om rikets enhet; man bör ej i onödan utgjuta kristet blod, särskilt som 'vi äre dock alle, Gud känne, Svenske män', därför bör vi inte 'fejda inbördes' och därmed inbjuda våra 'utländska' fiender (faran för en revansch för Christian II är alltid närvarande i propagandan).⁹⁷

Vi ska inte i det följande dröja lika detaljerat vid de resterande upproren. Det gäller i stället att få en överblick över vilka drag som går igen av det vi sett i västgötaherrarnas uppror och vad som förändrar sig.

Klockupproret

Klockupproret — eller snarare de protester under år 1531 mot den pålagda klockskatten som hotade att övergå i uppror — uppvisar samma politisk—geografiska tänkesätt som vi redan mött. De inblandade landskapen och häraderna förhandlar med varandra och med kungen. Mer än i den götaländska uppgörelsen framträder här de gamla banden från sturetidens strider.

Som ett startskott för oroligheterna kan man se brevet från 'menige allmogen i Dalarna' på Tuna landsting 19/3 1531 'under landets sigill' till deras 'medbröder' i Hälsingland.⁹⁸ De åberopar gammalt brödraskap och vill ha hjälp i kampen mot kungen, klockskatten och 'hedendomen' (d v s reformationen). Hälsingarna har från Delsbo landsting svarat men också tagit upp korrespondens med kungen och lyckats utverka fördelar för egen del.⁹⁹

"Land" som beteckning på en självständigt handlande landstingsmenighet är tydligt hos hälsingarna. De har haft överläggningar med 'menigheten över hela landet' om denna fråga och andra 'landets angelägenheter', heter det. I brevet till kungen framkommer också intressanta synpunkter på hur riket sitter ihop. Förr i tiden, skriver hälsingarna, gjordes skattläggning efter rannsaking "i hwärre Landh Sagho i Swerghe", alltså i var lagsaga. I 'Uppland' fanns där mycket att ta av, metaller, laxår och goda skogar — 'Uppland' tycks närmast betyda norra Svealand för norrlänningarna. Men i Hälsingland finns inget sådant, varför skatten där betalats i reda pengar. Därför har hälsingarna förr haft frihet att resa till alla inrikes köpstäder för att sälja sina varor. Den friheten vill man nu ha tillbaka.

Dalkarlarna åberopade alltså gammalt förbund med hälsingarna. Liknande tongångar möter i Stockholms stads brev till Dalarna, där man påminner om hur Stockholm och 'landsändan' Dalarna alltid har stått i 'vänligt förbund' och 'ingen ting företagit det riket eller herrskapet pågällt haver den andra parten oåtspord'.¹⁰⁰ Den gamla förbindelsen från sturetiden mellan Stockholm och Dalarna som tungt vägande aktörer i rikspolitiken åberopas alltså, men snarast i manipulativt syfte. Stockholmarna tar nämligen avstånd från dalkarlarna och förmanar dem att betala sin klockskatt och därmed rikets gäld till de tyska städerna. Säkerligen har kungen haft sin hand med i utfärdandet av detta brev; stadens skrivare var Olaus Petri, då högt betrodd av Gustav. Taktiken visar de gamla handlingsmönstrens legitimitet.

Erkännandet av lagsagoenheten märks också i kungens skrivelse till sin gamle förtrogne Måns Nilsson, som ges i uppdrag att instämma ett landsting för att där få till stånd ett kungavänligt uttalande (formellt för att svara på skrivelsen från Stockholm).¹⁰¹ Här förs också ett principiellt resonemang om delen och helheten. Enligt kungen menar stockholmarna att det som kan komma hela riket till skada eller gagn bör diskuteras av alla som har därmed att skaffa, sålunda också Dalarna som 'ett rikens ledamot'. Landskapets ställning som legitim diskussionspartner hävdas, men bara som 'ledamot' i helheten, riket. Motsträviga närkingar får också veta att 'den mene man uti alla andra landsändar över hela riket' (Hälsingland, Uppland, Roden m fl nämns) har velat betala skatten.¹⁰² Alla ska behandlas lika i riket, och de enheter som ska behandlas lika är just landskapen.

Ett initiativ av närmast motsatt slag skulle emellertid tas av de oppositionella i Dalarna. 'Kopparbergsmän, silverbergsmän och meniga Dalarna' utsände nämligen 12 april 1531 en kallelse till en riksdag i Arboga (eftersom det 'ligger mitt i landet'), ett veterligen unikt försök att 'nedifrån' utnyttja detta riksföre-

ståndar- och kungamaktens maktinstrument.¹⁰³ Enligt riksregistraturets utgivare finns bevarade exemplar av kallelsen ställda till Hälsingland, Värmland, Dalsland och Västergötland. Man menar där att man inte kan ta ställning till det kungen vill förrän 'menige riket haver varit till hopa', eftersom 'det vill så väl gälla eder uppå som oss'. Också här framträder alltså föreställningen om riksenheten som ett slags landskapskonfederation.

Denna 'alternativa' riksdag kom dock inte till stånd. I stället inkallade kungen till ett möte vid samma tid i Uppsala med representanter från de landsändar 'där nu någon tvist på färde är', som det heter i kallelsen till bergsmännen i Noraskog och på Lindesberg.¹⁰⁴ Man försökte handplocka pålitliga bönder.¹⁰⁵ Resultatet blev en utdragen korrespondens mellan rådet och dalkarlarna, som likställda förhandlingspartners, innan en kompromiss nåddes.¹⁰⁶

Tingsinstitutionens starka roll framträder flera gånger under upprorets gång. Gustav har t ex sänt ett propagandabrev till 'alla de lagsagor' som har betalat klockskatten, som det står i registraturet.¹⁰⁷ Som mottagare uppräknas en rad härader i Södermanland och Uppland. Det är uppenbart att 'lagsaga' här närmast betyder 'tingsområde'.¹⁰⁸

Upproret — eller snarare försöket att pressa fram skattelättnader genom att hota med uppror — kom att ebba ut. Kungen gav lokala eftergifter och hotade med lybsk handelsblockad om rikets gäld inte betalades, och lyckades på det sättet hindra andra 'landsändar' att gå på Dalarnas linje. 13 juni har kungen skrivit till Mora, Orsa och Rättviks socknar samt Västerdalarna och tackat för den trohet och lydnad de alltid visat, trots att 'ett parti' i Dalarna visat bristande trohet.¹⁰⁹ Återigen tycks det viktigt att ta legitimiteten från de upproriska genom att framhålla att de inte handlat i hela lagsagans namn.

Klockupprorets efterspel blev den dramatiska kungliga straffexpeditionen till Dalarna 1533.¹¹⁰ En rad av kungens gamla stridskamrater avrättades och Dalarna lades under en strängare kunglig förvaltning. Detta brukar ses som en slutpunkt på en epok av självständig politik från dalkarlarnas sida och ett viktigt steg mot landskapspartikularismens utrotande.¹¹¹

De drag vi fann i västgötaherrarnas uppror kan alltså också återfinnas i klockupproret. Vi möter samma uppfattning om tingsinstitutionens legitimitet på härads- och landskapsnivå, samma användande av de hävdvunna politiska formerna. Som originellt framstår emellertid de upproriskas försök att använda riksmötesinstitutionen för deras egna syften. Över huvud taget tycks uppfattningen om riksenheten också vara stark ute i 'landen', men då uppfattad som en union av landskap/tingsområden som står lika inför riket/kungen och ska behandlas rättvist i förhållande till varandra.

Dackefejden

De upproriska under dackefejden använde flitigt de lokala tingsinstitutionerna, liksom i tidigare uppror. Nils Dacke har framträtt på tingen i häraderna och fått stöd. I upprorets inledningsskede har han kallat representanter från Södra

Möre, Konga och det danska Blekinge till ett möte i Kålshult i Blekinge i ett i förstone lyckat försök att få stöd på båda sidor om gränsen.¹¹² 15 juli 1542 har han hållit landsting i Växjö för hela Varend och säkerligen fått stöd för upproret (källor om tingets förlopp och beslut saknas dock).¹¹³ På hösten utvidgade Dacke sin bas genom att hålla ting i Berga i Sunnerbo härad med representanter från Finnveden och häraderna närmast Jönköping (alltså ungefär samma område som samverkade under västgötaherrarnas uppror).¹¹⁴

Å andra sidan är landskapet/lagsagan inte en lika framträdande enhet längre. En förklaring kan vara just Smålands sammansatta karaktär (ovan); det var inte ett tingsområde på samma sätt som t ex Östergötland. Landstinget för Varend utnyttjades visserligen, men så vitt man vet sökte de upproriska inte kontakt med andra landskapsmenigheter som under de tidigare upproren. Kanske har det att göra med att upproret leddes av bönder från gränstrakterna och hade mindre stöd bland bondeeliten i de centrala bygderna.¹¹⁵ Men det kan också peka på att möjligheterna för ett sådant agerande nu blivit mindre.

Däremot används 'landskap-till-landskap-metoden' av fienden/kungen. Från ett möte i Söderköping i september 1542, under kungens ledning, har Östergötlands städer och allmoge skrivit till 'alla som bygga och bo uti meniga Småland' och försöker tala de upproriska från sådant 'inrikes buller'; själva vill de vara kung Gösta och sitt älskade fädernes land trygga och trogna.¹¹⁶ 'Landet' är här uppenbarligen Sverige, inte Östergötland.

Detta manipulativa användande av lagsagens legitimitet får sin höjdpunkt när kung Gustav i januari 1543 sänder till befallningsmännen i Dalarna ett formulär till brev från Dalarna till andra landsändar.¹¹⁷ Där sägs dalkarlarna ta avstånd från upproret, betyga kungen sin tro och uppmana andra att göra samalunda.¹¹⁸ De sägs också 'av egen fri vilja' (!) ha beslutat sända fyratusen (!) goda skyttar mot upprorsmännen och det begärs att andra landskap också ska sända manskap. Order ges också att brevet ska sändas med budbärare — förklädda till bönder! — till framför allt olika bergslag samt menige man i Östergötland. Dalarna och Bergslagen anses tydligen ha speciellt god hand med andra bergsmän.

Avsikten var inte ens att inkalla landstinget till Tuna och få dalkarlarna att godkänna detta. Det heter nämligen i skrivelsen: 'Må I fördenskull, evad råd, medel eller lämpor I där till finna kunne, så laga det, att samma brev måtte gå ut under Dala och Kopparbergs insegel [och dessutom] Hälsinglands och Gästingelands insegel, dem I kunne trycka där före, så det måtte dock hava ett sken och dess större anseende'. Det var alltså uteslutande ett medel att lura andra landsändar till lydnad. Klarare än så kunde inte uppfattningen om landskapets legitimitet som politiskt handlande enhet gärna uttryckas.

I Hälsingland har man tydligen ändå tvingats anlita tinget för att få sigillet på plats, och ett tackbrev till landskapet kommer också från kungen, med en del eftergifter i gamla tvistefrågor.¹¹⁹ Till Södermanland sänds fyra frälsemän för att förhandla med allmogen om utskrivning, och det uppges där att krigsfolk har beviljats av den menige man i Dalarna, Hälsingland, Gästrikland, av

koppar-, silver- och järnbergsmän och 'den menige man här i Uppland och Närke'.¹²⁰ Många förmaningsbrev och tackbrev för stöd förekommer under upprorets slutskede till diverse härader i Uppland, Södermanland och Östergötland.

Landskapstänkanudet återkommer också när det gäller frälset och är här ännu starkare; för frälset var landskapet oftast grundenheten, inte häradet. De militära förberedelserna innebar förutom aktivering av de värvade trupperna också också uppbyggande av frälset från Svealand och Götaland. De delas vanligen upp i tre grupper: från Västergötland, Östergötland och 'Uppland' (i regel lika med Svealand).¹²¹ Frälset i 'landsändan Finland' dras inte in, men får i regel order att träffas för att diskutera ryssfaran; de behövdes bättre på annat håll.¹²²

Även om lagsago- och häradsenheter till formen respekterades, talar ändå överheten ett annat maktspråk än tidigare. På ett helt annat sätt än under de tidigare studerade upproren dominerar maktutövningen över den 'gräsrotsriktade' propagandan i inledningsskedet. Order ges, de inhyrda legoknektarna sätts i rörelse, frälset ska samlas och tåga mot Småland, nya knektar ska värvas, som Lars-Olof Larsson ingående har skildrat.¹²³ Meningen var också att hemlighålla upproret så långt det var möjligt. Så heter det med en mycket tydlig formulering i ett brev till alla fogdar i Finland att de ska söka värva knektar och sjömän med motivering att kungen just avskedat en grupp tyska knektar; 'sammalunda är vår vilja, att du hemmeligen behåller denna sak, om det småländska upproret'.¹²⁴

Till saken hör tvivelsutan att Gustav Vasa vid 1540-talets början förfogade över en helt annan militärmakt än tidigare. Hela statshushållningen hade under 1530-talet inriktats på att det skulle vara möjligt att hålla värvade trupper.¹²⁵ Kronan hade på flera sätt ett starkare grepp över landet — eller 'landen' — 1542 än 1531 och utrymmet för självständigt agerande tingsmenigheter var mindre.¹²⁶ Men Gustavs skrupellösa utnyttjande av Dalarnas goda namn och rykte visar mycket tydligt hur stark *föreställningen* om det självständigt agerande landskapet/tingsområdet ännu var.

Hertigarnas uppror

Hertigarna Karl och Johans uppror mot Erik XIV skiljer sig från de ovan studerade händelserna genom att vara en uppgörelse mellan rikets toppar om makten i riket, inte en rörelse underifrån mot centralmakten. Källmaterialet är därför inte helt av samma karaktär. Emellertid har ju också Gustav Vasas agerande under de tidigare upproren här setts som uttryck för vad som ansågs möjligt, vilka handlingar och aktörer som betraktades som legitima. På samma sätt borde det också ha varit utomordentligt angeläget för de båda sidorna i det korta inbördeskriget 1568 att söka stöd och ge legitimitet åt sin sak. Till vilka politiska enheter vände de sig?

Liksom när det gällde Dackefejden framträder det militära elementet mycket

starkt tidigt i upproret. I ännu högre grad än på 1540-talet fanns stora styrkor till hands, eftersom kriget mot Danmark pågick som bäst. Det är också dessa värvade truppers lojalitet som hertigarna raskt försäkrar sig om och också använder i propagandan.

I en propagandaskrivelse från hertig Johan från upprorets inledningsskede riktad till Västmanland och Västerås stift (likalydande kan ha gått till andra områden) framhävs först att rådet och adeln står bakom hertigarna, sedan att skotska och tyska legotrupper ställt upp för dem och först till sist att menige man i Östergötland har lovat huldskap och manskap.¹²⁷ Ryttare och knektar nämns också i ett Erik XIV:s propagandabrev till (åtminstone) Södermanland, Västmanland och Närke efter frälset, prästerna och köpstadsmännen men före bönderna och allmogen.¹²⁸ Det var numera nödvändigt att hålla sig väl med de värvade soldaterna och visa andra grupper att man hade dem på sin sida.

Det bevarade politiska materialet från upproret består för hertigarnas del i stor utsträckning av trohetsförsäkringar som de låtit uppta från olika delar av landet. Detta ger en god möjlighet att se på vilken nivå de ville söka stöd och visa upp för andra att de hade fått stöd.¹²⁹

Hertigarnas aktion började med att de satte sig i besittning av Vadstena slott i juli 1568. Under sommaren knöt man med trohetseder tingsmenigheter i götalandskapen till sig. Häradet framträder starkt som den nivå där man söker kontakt med allmogen och får dess försäkran om trohet. En rad häradsting i Småland och Västergötland har fått sätta sina sigill under rätt stereotyp utformade trohetsbrev under augusti och september.

I många av försäkringarna uppträder det lokala prästerskapet som utfärdare vid sidan av tingsmenigheten. Det förekommer också i inte så få fall att prästerna, som vi ovan såg för hela Östergötland, även på häradsnivå uppträder för sig och avger egna försäkringar (efter samma mall), särskilt när den politiska aktiviteten i september flyttats till Svealand, där den avgörande striden om Stockholm kom att stå. I en rad trohetsföräkringar från uppländska häradar uppträder prästerna som stånd för sig.

Också adeln framträder för sig. En rad adelsmän svär hertigen trohet och uppsäger Erik sin lydnad i sigillerade dokument, utfärdade för sig eller några stycken i grupp. Adeln hade ju redan tidigare agerat utanför häradsgemenskapen men nytt är att också prästerna uppträder; ståndstänkandet syns alltmör, också genom de talrika edsavläggelserna från städerna.¹³⁰

Som nämnts började hertig Johan samla in trohetseder från de uppländska häraderna i september. Efter Eriks kapitulation 29 september har man ändå fortsatt med att skaffa lokalt stöd ända in i februari 1569, från Norrland och Finland och även från de just då av Sverige besatta Härjedalen och Jämtland. I Norrland används landskapen som enhet, i Finland framför allt socknarna men även städer och grupper av präster. Den finländska adeln har också samlats i Borgå och Viborg och gemensamt hyllat Johan.

De upproriska sökte alltså styrka sin legitimitet och knyta stöd till sig — sedan de väl samlat nödiga militära resurser — genom att utnyttja tingsmenighe-

ternas gamla prestige, liksom genom att följa den mer moderna ståndsrepresentationstanken. Men det rörde sig knappast längre om några förhandlingar med tingsmenigheterna. Edsavläggelserna är gjorda efter formulär, där föga märks av lokala modifieringar. I än högre grad än under Dackefejden styrs processen uppifrån.

Men vad gjorde under tiden kung Erik? Också han har naturligtvis sökt försäkra sig om befolkningens lojalitet. Han har ägnat en del energi åt att sprida propaganda i hertigarnas rygg från det in i det sista kungatrogna Kalmar.¹³¹ Allmogen i Uppland och Dalarna har också varit föremål för uppvaktning.¹³² Hans huvudsakliga försök att hålla undersåtarna lojala var dock en riksdag i Stockholm i augusti. Här deltog främst representanter från områdena närmast Stockholm, från häradet i Uppland och norra Södermanland, från några häradet i Västmanland och ännu färre i Närke.¹³³

Det är oklart om Erik har försökt nå ett bredare stöd. Enligt en uppgift har inte mindre än 52 sändebud sänts iväg under de sista två veckorna i juli.¹³⁴ Några av dessa kan naturligtvis ha haft i uppdrag att förhandla med allmogen. 7 september, när hertigarna redan stod i Västerås, har Erik skrivit till Kalmar och påstått sig ha fått brev och sigill som stadfäste troheten från adel, soldater och andra i 'landsorterna' Uppland, Södermanland, Västmanland, Närke, Dalarna, Bergslagen, 'alla Norrlanden' och Finland, och befäller att sådana trohetsförsäkringar också ska upptas i Kalmar slottslän.¹³⁵

Det kan naturligtvis vara så att Erik låtit uppta trohets seder på samma sätt som hertigarna, men att dessa handlingar, som politiskt komprometterande, förstörts efter upproret. Men det kan också vara en bluff, det kan vara förfälskade handlingar som sänts till Kalmar för att visas upp för de småländska bönderna, på samma sätt som skedde t ex under dackefejden. För de fyra förstnämnda landskapens del kan också riksdagsbesluten åsyftas. Hur som helst visar det åter hur 'brev och sigill' från olika 'landsorter' varit politiskt betydelsefulla handlingar.

På så sätt går vissa drag vi mötte redan på 1520-talet igen i den politisk—geografiska föreställningsvärlden ännu 1568. Men nya faktorer har gjort att tingsområdena ändå inte spelade samma centrala roll. Ståndsuppdelningen framträder starkare — förvisso gärna knuten till tingsområdet — och militärens roll är slående. Ännu i dackefejden kunde Gustav Vasa hota med Dalarnas bågskytter. 1568 gäller det för den som vill hålla politisk makt att ha legoknektarna bakom ryggen.

Statsbildning, integration och slutsatser om svenskt 1500-tal

Vissa drag i den politiska geografien inom den ena av Kalmarunionens reststater, Sverige, har tydligt framträtt ovan. Mötena framvisade ett geografiskt mönster där större politiska möten normalt ägde rum i Mälardalen och (mer sällan) Östergötland, någon gång i Västergötland—Småland men aldrig i öv-

riga delar av riket. Under 1500-talets gång försköts tyngdpunkten alltmer mot Uppsala—Stockholm.

Samtidigt breddades deltagandet på dessa möten. Det visserligen magra källmaterialet pekar på att de perifera områdena, särskilt Finland, Norrland (snarast: södra och mellersta Norrlands kusttrakter) och västra Svealand blev mer företrädade mot periodens slut. Samtidigt som det politiska centrum alltmer tog konkret geografisk gestalt integrerades alltså större delar av periferin i det rikspolitiska spelet. För bönderna från Satakunda som råkade hamna på riksdagen i Uppsala 1567 har detta säkert inneburit statistroller, men de har i alla fall kunnat berätta därhemma om vad de varit med om och på det sättet spritt föreställningen om *ett* rike med *en* central politisk process.

Studien av de fyra upproren 1529—1568 visar också en ökad integration. Men det är viktigt att inte glömma de drag av på förhand accepterad riksenhet som de också avslöjar. Också i de handlingar som stammar från de upproriska förutsätts riksenheten. Riket framträder här närmast som en federation av likaberrättigade tingsområden, som vart och ett är legitim motpart mot kungen/riksrådet.

Det är två sådana tingsområden som har en stark ställning: landskapet och häradet. 'Landskap' är vår egen tids term; samtiden talade om lagsaga eller helt enkelt 'land'. Dessa 'land' är framför andra Dalarna och de norrländska landskapen. I söder har i stället häraderna varit framträdande. Gemensamt för dem är att de utgjorde enheten närmast över sockennivå; i större delen av Dalarna och i Norrland fanns ju inga härader.¹³⁶ I Finland är emellertid varken härad, som endast fanns i de sydvästra delarna,¹³⁷ eller landskap framträdande, här är i stället socknen den mest utnyttjade enheten i trohetsederna till hertig Johan. Städerna framträder också som politiska subjekt i dessa sammanhang. Deras ställning vore värd en närmare studie, men står inte i centrum för vår uppmärksamhet här. För den stora majoriteten undersåtar var tingsområdet den aktuella identifikationen.

Det fanns emellertid vid sidan om tinget ytterligare ett forum som var mycket viktigt för kontakterna mellan kronan och undersåtarna: marknaderna. Detta har inte nämnvärt synts i materialet ovan, men framkommer med stor tydlighet i Nils Stafs studie över marknadsmötena.¹³⁸ Gustav Vasa närvarade ofta personligen på större marknader, inte minst eriksmässan i Uppsala, talade till menigheten och förde underhandlingar med den. Kungliga sändebud trädde också i kontakt med menigheterna vid en rad mindre marknader över hela landet, också i 'perifera' områden som Norrland och Finland. Sådana underhandlingar användes också under de här studerade upproren.¹³⁹

Marknadsmötena konkurrerade emellertid inte med tingens legitimitet utan underströk den fastmer. 'Marknadsmenigheten' existerade inte som politiskt subjekt. Också denna typ av möten tilltalades och uttalade sig i namn av landskap eller härader. Till marknader i östgötästäderna sändes t ex under dackefejden manifest till "alle, oss Elskelige trogne Vndersåther, som byggie och boo vdij Östergötland".¹⁴⁰ På pedersmässan i Linköping i juni 1543, efter dackefej-

den, förhandlade kungen med representanter för en rad härader i Småland, förhandlingar som resulterade i brev ställda till de respektive häraderna.¹⁴¹ Marknadsmötet visar på ett intressant sätt regimens behov av att ha en direktkontakt med stora befolkningsgrupper, men kontakten formaliserades sedan i de gamla tingsenheternas form.

Normalt är det detta forum för ett antal socknar som har varit ett politiskt myndigt subjekt. Det dokument som kunde försees med häradets eller landstingets sigill var en tungt vägande handling. Denna legitimitet erkändes också uppifrån. Det är på härads- och landstingen kronan förhandlar med 'menige allmogen' och sluter avtal om skatter och avgifter. Inte minst visar Gustav Vasas framgångsrika försök att manipulera landskaps- och häradsmenigheterna vilken övertalningsförmåga bland allmogen man ansåg att andra tingsområdens agerande hade.

Starkast framträder utnyttjandet av dessa enheter, både uppifrån och nedifrån, i upproren omkring 1530. Senare sjunker de något i bakgrunden till förmån för ett maktspråk. Det ser ut som om centralmakten — eller de som slogs om den — fick mindre behov av att på detta sätt knyta upp undersåtarnas lojalitet. En ökad permanent militärmakt i samhället, genom de värvade trupperna, gör att denna blir minst lika viktig att vädja till och hota med. Här bör man dock komma ihåg att både dackefejden och hertigarnas uppror inträffade under perioder när tillgången på knektar i landet var ovanligt riklig, efter 1530-talets upprustning och under nordiska sjuårskriget. Att utvecklingen på längre sikt gick i militariserande riktning — mot 1600-talets militärstat — kan det dock inte råda någon tvekan om.¹⁴²

Ytterligare ett nytt drag är den större rollen för ståndsrepresentationen. Inte bara på riksdagen utan också i lokala sammanhang agerade människorna i ökande grad som medlemmar av stånd. Visserligen var de också som sådana oftast knutna till en region — 'frälset i X-land', 'bönder i Y härad' — men på sikt kunde ståndsprincipen verka integrerande. Eftersom stånden definierades genom sitt förhållande till kronan och den centrala lagstiftningen, bör detta ha varit en faktor som bidrog till riksintegration och verkade nedbrytande på den gamla tanken om riket som en federation av tingsområden.

Det tycks sålunda vara fruktbart att tolka utvecklingen i termer av en pågående statsbildningsprocess som bl a yttrade sig i territoriell integration. Den integration vi här sett spår av handlar mest om att bryta ner äldre enheter och i stället etablera en ny, övergripande enhet: 'landet' ska vara Sverige, inte det enskilda landskapet. Men som nämnts var föreställningen om riksenheten inte i sig ny. Ligger det alltså något i Lars Nihléns ovan refererade synpunkt att Sverige i många avseenden redan på 1500-talet var tämligen homogent och att man inte med Charles Tilly kan se homogeniteten som en följd av en tidigmodern statsbildning?

Det svenska kungarikets historiska traditioner har säkert utgjort en grund för statsbildning som härskarna i de hohenzollernska eller habsburgska konglomeratstaterna hade kunnat vara avundsjuka på. Men homogeniteten ska

inte överskattas. Det fanns olika tolkningar av riksenheten: landskapsfederation eller suverän monarki. Och studien av de politiska mötena har visat att olika delar av riket var i olika grad integrerade i den politiska processen. För hugade statsbyggare fanns ännu mycket att göra.

Dessutom var gränsen mot Kalmarunionens andra reststat, Danmark—Norge, inte given. I Gustav Vasas propaganda inskärptes ständigt Christian II:s tyranniska drag och det varnades för hans revanschplaner — det var av yttersta vikt att ta all legitimitet från den möjliga konkurrerande riksenheten, unionskungadömet. Det är också intressant att se att tingsinstitutionen, denna gemensamma nordiska företeelse, lätt kunde brukas över gränserna. Det skedde när Dacke försökte knyta blekingarna till sig och det skedde när de ockuperade norska landskapen Härjedalen och Jämtland fick svära hertigarna trohet 1568. I det senare fallet kan man tala om ett försök till 'integration utåt', på konkurrerande maktens bekostnad.

Den tredje typen av integration, skapandet av nya enheter, märks inte så mycket i de undersökta frågorna. Man kan dock notera hur Dalarna efter straffexpeditionen 1533 delas upp på två nya fögderier för att bryta den gamla samverkan mellan bergsmän och dalkarlar.¹⁴³ Det vore värt att ur denna aspekt närmare undersöka hur fögderiförvaltningen byggdes ut.

Det framgår också mycket tydligt hur interaktionen mellan statens tryck och lokala elitors motstånd skapar politiska former som i sin tur sätter gränser och ger möjligheter för vidare agerande (jfr Skocpol). Den av Gustav Vasa skapade rikstäckande ständsriksdagen är ett sådant exempel. Dels sprider sig ståndsmötestänkandet också till lokal nivå, dels ser vi också under klockupproret ett försök från dalkarlarnas sida att för egna syften sammankalla en riksdag. Förhandlingarna på landsting, häradsting och ute i socknarna är en politisk form tillkommen långt före vår undersökningsperiod, som fortfarande vid periodens slut ger viktiga ramar för politiskt handlande. Det var här regimen försökte knyta den lokala eliten till sig ännu i en tid när mer handgripliga övertalningsmedel i form av hyrda knektar fanns till hands.

De hyrda knektarna är av intresse om vi med Charles Tilly frågar efter drivkrafterna bakom utvecklingen. Var det så att krig och krigsförberedelser samvarierade med statsbildningsprocessen? Som nämnts satsade Gustav Vasa mycket på värvade trupper under 1530-talet. Erik XIV visade stort intresse för krigsmakten,¹⁴⁴ och riket befann sig dessutom 1568 i krig med Danmark. Hotet från Danmark och möjligheterna i Baltikum har tvivelsutan spelat en drivande roll för dem som bestämt den svenska politiken från Gustav Vasa och för lång tid framåt. Med de militära behoven följde problemet att få undersåtarna att finansiera dem. Bevillningar på riksmöten och lokala möten blev nödvändiga. Det var inte minst mot dessa bördor som flera av de studerade upproren — speciellt klockupproret och dackefejden — riktade sig.

Om det alltså finns fog för att knyta statsbyggnadsprocessen under denna tid till den utrikespolitiska utvecklingen, finns det emellertid också ett annat intressant element i de tre tidigare upproren. Samtliga vände sig också mot kro-

nans kyrkopolitik — mot reformationen. Det religiösa momentet har i senare forskning i regel nedtonats när det gäller denna tids politiska begivenheter — t o m själva reformationen beskrivs oftare i kamerala termer. I den nya universitetshandboken heter det t ex om västgötaherrarnas uppror att västgötaadelns och prelaternas "försök att på bredare front vinna även allmogen för uppror mot kungen, genom att i propagandan utnyttja genomförda eller befarade förändringar inom den kyrkliga sektorn" misslyckades.¹⁴⁵

Reformationen kan emellertid också ses som en del av statsbyggnadsprocessen, som ett försök att bryta loss kyrkan ur den överstatliga gemenskapen och ytterligare befästa riksenheten, både formellt genom hopkopplingen av stat och 'national'-kyrka men också kulturellt genom att påbjuda en kult som skulle vara gemensam för riket men skilja sig från andra rikens. En sådan kulturell penetration av periferin (med Stein Rokkans termer), ett brott mot tidigare vanor och sedvänjor som i Sverige nästan överallt kom uppifrån, måste ha kunnat väcka ett starkt motstånd.

I nyare svensk forskning saknas emellertid ett sådant perspektiv på reformationstiden, där man tar de inblandades kulturella värderingar på allvar utan att för den skull bortse från deras materiella intressen.¹⁴⁶ Det går därför knappast att här säga mer än att den religiösa/kulturella penetrationen och integrationen också tycks vara en sida av statsbildningen som är värd att studera närmare i 1500-talets Sverige.

En annan sådan fråga är centralmaktens ställning visavi lokala eliter, i teorin utpekad som viktig för hela integrationsprocessen. Det geografiska mönster som framträtt kan ses som variationer över detta tema. Rikspolitiska möten hölls inte i områden som saknade adel (Norrland, Dalarna). Upproret 1529 kommer bland adeln i ett område som är sämre integrerat i riket (Västergötland). Inom kärnområdet, Mälardalen och Östergötland, förhåller sig däremot adeln lojal — måhända är det helt enkelt denna mälardalsk—östgötska adel som bör betecknas som 'det statsbärande skiktet' i den tidiga vasatidens Sverige. Å andra sidan tycks bondemenigheterna stå starkast visavi kungamakten i adelsfria och troligen relativt egalitära områden som Dalarna och södra Norrland.

Men också denna fråga skulle behöva en djupare analys. Vilken roll spelade den finländska adeln, sällan företrädd på riksmötena? Övre Norrlands och Östertibottens tystnad i materialet — beror den på att bondemenigheternas ställning var så stark att de inte behövde göra uppror eller hade kronan kanske trots allt ett bättre grepp här än över det bångstyriga Dalarna? Och bakom de norrländska älvdalarna skymtar ännu ett intressant integrationsproblem: samerna.

Det är sålunda knappast bristen på intressanta problem som håller tillbaka forskning kring statsbildning och territoriell integration under tidig ny tid i Norden. Jag har försökt visa i den senare delen av denna artikel att det heller inte är bristen på källor; det finns många framkomliga vägar för att komma närmare denna process genom att ställa nya frågor till kända källor. Det finns

heller ingen brist på intressanta teorier och möjlighet att sätta resultaten i ett större internationellt perspektiv. Det går en forskningsfront vid staten/'det politiska'. Som inledningsvis framhölls har också nyare svensk forskning kring denna tid redan använt angreppssätt som går långt utöver den traditionella politiska historien och i stället problematiserar förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle på ett fruktbart sätt. Det är bara att kavla upp ärmarna och forska vidare.

Noter

1. Stone, Lawrence, "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", *Past & Present* 85, 1979, s 21.
2. Bäck, Kalle, *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden*, Sthlm 1984. Gustafsson, Harald, *Mellan kung och allmoge — ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island*, Sthlm 1985.
3. Österberg, Eva, "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige", *Scandia* 1989:1. Jansson, Torkel, *Adertonhundratalets associationer*, Uppsala 1985. Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur*, Sthlm 1989.
4. Denna artikel kan ses som en första rapport från mitt forskningsprojekt "Sverige blir till. Statsbildning och integration i ett nordiskt/europeiskt perspektiv 1500—1800", understött av humanistiska fakulteten vid Stockholms universitet. Jag tackar Pär Frohnert och Herman Schück för värdefulla kommentarer till manuskriptet.
5. Detta betonas i många översikter; själv har jag haft viss hjälp att komma in i debatten av Uffe Østergaards visserligen något vildvuxna referat, *Hvad er en nationalstat?*, Center for Kulturforskning v/ Aarhus Universitet, Arbejdsrapport 12, Århus 1988, spec s 10—22.
6. Skocpol, Theda, "Bringing the State Back In Again: Strategies of Analysis in Current Research", i *Bringing the State Back In*, eds Evans, Ruschemeyer & Skocpol, Cambridge, Mass. 1985.
7. Hall, John A, "Introduction", i *States in History*, ed J H Hall, Oxford 1986.
8. Mann, Michael, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", i *States in History*, ed J H Hall, Oxford 1986, s 110.
9. Stråth, Bo, "Nyare teoribildning kring staten. Tendenser och luckor", *Historisk tidskrift* 1988, s 389 f.
10. Skocpol, s 28.
11. *Ibid*, s 21.
12. Giddens, Anthony, *A Contemporary Critique of Historical Materialism, vol 2, The Nation-State and Violence*, Berkeley 1985.
13. *Ibid*, särskilt s 31—34.
14. *Ibid*, s 33.
15. Anderson, Perry, *Den absoluta statens utveckling*, Malmö 1980; Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System I—II*, New York 1974, 1980.
16. Anderson har sett absolutismen som en feodal statsform medan Wallerstein mer har framhävt de drag som gynnat en kapitalistisk utveckling. En tredje linje, som tilldelat en självständig statsmakt en större roll, brukar man framför allt associera med Roland Mousnier. Se t ex forskningsöversikt hos Beik, William, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France*, Cambridge 1985, s 3—31. Beik själv menar sig visa i en intressant studie av Languedoc att absolutismen där kan etableras genom ett nära samarbete med feodalaristokratin.
17. Forskningsöversikter hos Gustafsson, *Mellan kung och allmoge*, s 17—19, och Hinrichs, Ernst, "Zum Stand und zu den Aufgaben gegenwärtiger Absolutismusforschung", i Hinrichs (Hrsg), *Absolutismus*, Frankfurt a.M. 1986, som båda understryker maktutövningens gränser.
18. Wallerstein I, s 147.
19. *The Formation of National States in Western Europe*, ed Charles Tilly, Princeton 1975.
20. Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990—1990*, Oxford 1990. För en utförligare presentation se min recension i *Historisk tidskrift* 1991:3.
21. Tilly själv använder vanligen termerna "state making" eller "state formation". 'Statsbildning' har ibland på svenska använts ungefär synonymt med 'stat', i uttryck som 'den burgundiska statsbildningen på 1400-talet'. I praktiken behöver nog detta knap-

- past orsaka förvirring — man kan gott tala om att en statsbildning(sprocess) gett en viss (vid en given tidpunkt existerande) statsbildning som resultat; det understryker också det historiska i enskilda staters uppbyggnad.
22. Se även Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", i den ovan nämnda antologin *Bringing the State Back In*.
  23. T ex Hintze, Otto, "Staatenbildung und Verfassungsentwicklung", i densamme, *Gesammelte Abhandlungen I*, 1 uppl, Leipzig 1941; cit s 24.
  24. Giddens, s 87 f.
  25. Theda Skocpol anför just Hintze och Weber som två inspirationskällor till vad hon kallar ett återupplivande av det kontinentaleuropeiska perspektivet på staten. Skocpol, s 7 f.
  26. Det finns som bekant många sätt att tolka Weber, ett ämne jag gärna vill undvika att fördjupa mig i. Viktiga källställen för hans syn på staten är Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5 uppl, Tübingen 1972, del I, kap 1, § 17 och del II, kap VIII.
  27. Skocpol, *States and Social Revolutions*, Cambridge, Mass. 1979, s 24—33.
  28. Giddens, s 20.
  29. Se t ex ett knippe recensioner av arbeten med "territorialitet" som centralt begrepp i *Annales E.S.C.*, vol 45 no 2, 1990.
  30. Mann, s 123.
  31. Giddens, s 49 ff.
  32. Tilly, *Coercion, Capital...*, s 104.
  33. *Ibid*, s 100.
  34. Rokkan, Stein, "Dimensions of State Formation and Nation-Building", i Tillys ovan anf antologi, här spec s 570—575. Se även *Building States and Nations II*, eds Rokkan & Eisenstadt, Beverly Hills 1973, och Rokkan, *Stat, nasjon, klasse*, Oslo 1987.
  35. Tilly, "Western State-Making and Theories of Political Transformation", *The Formation of National States*, ed Tilly, s 610.
  36. Det finns dock opponenter mot detta synsätt. Anthony D Smith hävdar att de stater som lyckades hade en relativt homogen "ethnic core" tidigt i historien (t ex Smith, "State-Making and Nation-Building", i den i not 7 anförda antologin). Denna linje följer Rönquist, Ralf, *Historia och nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv*, Lund 1990.
  37. Mer så i hans artikel 1975 än i hans bok från 1990.
  38. Tilly, "Reflections on the History of European State-making", *The Formation of National States*, ed Tilly, s 37.
  39. Detta är t ex den bärande tanken i Hans-Ulrich Wehlers *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1700—1949 I*, München 1987, även om "kultur" där förstås i en snäv, närmast finkulturell bemärkelse.
  40. För en diskussion och kritik av neomarxistisk statsteori, se Skocpol, "Bringing the State Back in", s 5 f. Ett gott exempel är Dahlkvist, Mats, *Staten som problem*, Lund 1982, som visserligen har en intressant syn på de politiska strukturernas räckvidd utanför de situationer där de skapas, men som med sin historiematerialistiska grund behöver lång väg för att komma dit.
  41. Mann, s 120.
  42. Söderberg, Johan, "En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540—1660", *Historisk tidskrift* 1990, s 236, 251.
  43. Sandvik, Gudmund, *Det gamle veldet. Norske finansar 1760—79*, Oslo 1975, spec s 142.
  44. T ex Österberg (not 3). En sådan syn på interaktionen stat-undersåtar är också framträdande i Österbergs och Larssons avsnitt i Behre, Larsson & Österberg, *Sveriges historia 1521—1809*, Sthlm 1985, t ex s 131, 155.
  45. Nihlén, Lars, *Peregrinatio academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet*, Lund 1983, s 36—47.

46. Detta gäller också det projekt jag själv deltagit i, "Centralmakt och lokalsamhälle". Ett gott försök att undvika denna fälla är dock Bäck, Kalle, "Ett komparativt perspektiv på det näringspolitiska beslutsfattandet i Norden under 1700-talet", *Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, Oslo 1984.
47. Se t ex Winberg, Christer, "Öst och väst i svensk samhällsutveckling", *Lokalt, regionalt, centralt — analysnivåeri i historisk forskning*, red I Hammarström, Sthlm 1988, eller Söderberg, Johan, "Arbetsdelning, våld och civilisering", manuskript, 1991.
48. Bergner, Barbro, "Kung och landskap. Några grunddrag i den lokala politiska kulturen i Jämtland fram till 1600-talets mitt", *Heimen* 1988:3, är ett sällsynt exempel på en studie av denna integrationsprocess från ett landskaps horisont.
49. Rian, Øystein, "Dansketiden som univers — ulikheter i tid og rom", *Heimen* 1989:2, s 76 f.
50. En av de få svenska studier som direkt behandlar integrationspolitik berör Sveriges transbaltiska provinser: Rosén, Jerker, "Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid", *Scandia* 1946. Här saknas dock totalt ett internationellt perspektiv.
51. Berg, Tor, *Sveriges riksdag* I:2, Sthlm 1935, s 9.
52. Behre, Larsson & Österberg, s 4, 41.
53. *Ibid*, s 35—41.
54. Se t ex Schück, Herman, "Riksdagens framväxt: tiden intill 1611", *Riksdagen genom tiderna*, Sthlm 1985, s 19—36.
55. *Ibid*, s 36—57, samt Berg.
56. *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfatningens historia under tidevarvet 1521—1718*, I:1—2, Sthlm 1887—1899 (cit *SRA* I:1—2).
57. *SRA* I:1, s 255 ff.
58. *SRA* I:1, s 293 ff. Det framgår f ö inte att mötet skulle ha haft några inrikespolitiska funktioner.
59. *SRA* I:2, s 36 ff.
60. *SRA* I:2, s 776 ff o 805 ff.
61. *SRA* I:1, s 213 ff, s 296 ff; I:2, s 181 ff.
62. *SRA* I:1, s 56 ff, spec s 59: Gustav uppger själv detta skäl till flyttningen i brev till rådherrarna.
63. *SRA* I:1, s 187 ff.
64. *SRA* I:2, s 959 ff.
65. *SRA* I:2, 167. Identifierade och placerade utifrån deras sätesgårdar i Almquist, J E, *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden*, Sthlm 1960. "Peder Larsson" oidentifierad (finns ett större antal med det namnet). Den som förts till Östergötland, Holger Karlsson (Gera), var dock också lagman i Södermanland.
66. Schück, s 38. *SRA* I:1, s 62—65.
67. *SRA* I:2, s 156—167.
68. Berg, s 245.
69. Staf, Nils, *Marknad och möte. Studier rörande politiska underhandlingar med folkmenigheter i Sverige och Finland intill Gustav II Adolfs tid*, Sthlm 1935, s 144.
70. Visserligen tycks de få finländarna bestå av personer som varit i Uppsala även i andra ärenden (Renvall, Pentti, *Finsk representation i Sveriges riksdag*, Sthlm 1967 (1962), s 77), men mönstret är uppenbart också från de närmast föregående mötena att finländare deltar alltmör; Renvall, s 69 ff.
71. *SRA* I:2, s 715—718.
72. Härom huvudsakligen Norborg, Lars-Arne, "Västgötaherrarnas uppror", *Scandia* 1961, och Kjällerström, Sven, "Västgötaherrarnas uppror", *Scandia* 1963. Norborg vill tona ner västgötaadelns ledande roll, men mot detta protesterar på goda grunder Kjällerström. — Allmänt om den politiska historien se Roberts, Michael, *The Early Vasas. A History of Sweden, 1523—1611*, Cambridge 1968.

73. Materialet till upprorsstudierna återfinns till största delen i *Konung Gustaf den förstes registratur I—XXIX*, Sthlm 1861—1916 (cit *GR*).
74. Hildeman, Karl-Ivar, "Klockupproret", *Historisk tidskrift* 1946. Hildeman menar att man knappt kan tala om händelserna som ett uppror, men även som endast hotande konflikt kan de brukas för våra syften.
75. Härom Larsson, Lars-Olof, *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*, Lund 1964, kapitel XII, samt densamme, *Dackeland*, Sthlm 1979.
76. Upproret är inte specialstuderat sedan Thure Annerstedt publicerade sin *Resningen 1568*, Göteborg 1880. Se dock även Andersson, Ingvar, *Erik XIV*, Sthlm 1963 (1934), s 190—207.
77. *GR VI*, s 356 ff.
78. *Ibid*, s 358.
79. Strödda historiska handlingar vol Ia, RA.
80. *GR VI*, s 361 f.
81. *GR VI*, s 363 f.
82. Om Smålands sammansatta karaktär se Larsson, *Dackeland*, s 40 ff.
83. T ex *GR VI*, s 29 , 33.
84. *Ibid*, s 27 ff.
85. *Ibid*, s 30 ff.
86. *Ibid*, s 40 f.
87. *Ibid*, s 39.
88. *Ibid*, s 46 ff.
89. *Ibid*, s 61 f.
90. *Ibid*, s 355 f.
91. *Ibid*, s 364 ff.
92. *Ibid*, s 400 f.
93. *Ibid*, s 366 ff.
94. *Ibid*, s 374 f.
95. Jag har inspirerats att se på den politiska användningen av vissa begrepp av bl a Stråth, Bo, "Production of meaning, construction of class identities, and social change", *Language and the Construction of Class Identities*, ed B Stråth, Göteborg 1990, spec s 1—9, och Berggren, H & L Trägårdh, "Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar", *Historisk tidskrift* 1990.
96. *Ibid*, s 373 f.
97. *Ibid*, s 44 f.
98. *GR VII*, s 526.
99. *Ibid*, s 533 f, s 536. Hildeman, s 19 f om de vidare mellanhavandena med hälsingarna.
100. *GR VII*, s 528 ff.
101. *Ibid*, s 300 f.
102. *Ibid*, s 313 ff.
103. *Ibid*, s 534 f.
104. *Ibid*, s 321 f.
105. *Ibid*, s 318 f, där riksmarsken Lars Siggesson också uppmanas hindra att dalkarlar- nas riksdagskallelse bekantgörs i Närke.
106. Hildeman, s 21 ff.
107. *Ibid*, s 296 f.
108. *Ibid*, s 344 f. Så också *ibid*, s 344 f, där det talas om 'varje lagsaga här närmast omkring Uppsala'.
109. *GR VII*, s 362.
110. Hildeman, s 29—35.
111. T ex Roberts, s 105.
112. Larsson, *Det medeltida Varend*, s 296.

113. Ibid, s 298 f.
114. Ibid, s 309.
115. Ibid, s 337.
116. *GR XIV*, s 415 f.
117. *GR XV*, s 59 ff.
118. Ibid, s 625 ff.
119. Ibid, s 63 ff.
120. Ibid, s 91 ff.
121. Text ibid, s 79 ff, s 161.
122. Ibid, s 119 f.
123. Larsson, *Det medeltida Varend*, s 293—329.
124. *GR XV*, s 114 ff.
125. Hammarström, Ingrid, *Finansförvaltning och varuhandel 1504—1540*, Uppsala 1956, s 352—363.
126. En annan sak är att de värvade knektarna visade sig mindre effektiva mot upprorsmännen och att det militära systemet därför delvis lades om efter dackefejden. Larsson, Lars-Olof, "Gustav Vasa och 'den nationella hären'", *Scandia* 1967.
127. *SRA I:2*, s 192 ff.
128. Mandat till menige man och riksens ständer, 26/7 1568, riksregistraturet, RA.
129. De nedan åberopade trohetsederna finns i *SRA I:2*, s 181—226.
130. Jfr Renvall, text s 124, om ståndsmötets framträngande i Finland.
131. Till Nils Persson och Anders Persson, 23/7 1568, samt till Peder Caroli m fl, 17/8 1568, riksregistraturet, RA.
132. Det skulle 'handlas' med allmogen i Uppland om "någre wichtige ährender", diarium sist i registraturet, 4/8 1568. Menige man i Dalarna får veta att de slipper årets skatter om de stöder kungen med ed och sigill, riksregistraturet 7/9 1568, RA.
133. *SRA I:2*, s 228—233.
134. Annerstedt, s 76. Han anger inte källa.
135. Till Peder Caroli, 7/9 1568, riksregistraturet, RA.
136. Frohnert, Pär, "Administration i Sverige under frihetstiden", *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, Oslo 1985, s 228.
137. Almquist, J A, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 II*, Sthlm 1919—1922, s 345, 366, 385, 419, 440, 463, 489, 519.
138. Staf, *Marknad och möte*.
139. Ibid, s 80 f, 85—89, 104—107, 144—146.
140. Ibid, s 106; *GR XIV*, s 165 f.
141. Staf, s 107; *GR XV*, s 358—364, 371—373.
142. Se text Artéus, Gunnar, *Till militärstatens förhistoria. Krig, professionalisering och social förändring under Vasasönernas regering*, Sthlm 1986.
143. Hildeman, s 31.
144. Andersson, s 84—91. Göransson, Göran, *Virtus Militaris. Officersideal i Sverige 1560—1718*, Lund 1990, s 35—37.
145. Behre, Larsson & Österberg, s 28.
146. För Danmarks del har Alex Wittendorff i sin *På Guds og Herrskabs nåde. Gyldendal og Politikens Danmarks historie VII*, København 1989, intressant analyserat reformationen som en avgörande förändring i människors världsbild, kopplad till tidens sociala, ekonomiska och politiska omvälvningar.